

**Вінницька Філія Всенародньої Бібліотеки України при Українській Академії Наук
Кабінет вивчення Поділля.**

**Nationalbibliothek der Ukraina an der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften.
Filiabteilung zu Winnytzja.**

Випуск 10. :: BUREAU ZUR ERFORSCHUNG PODOLIENS. :: Lieferung 10.

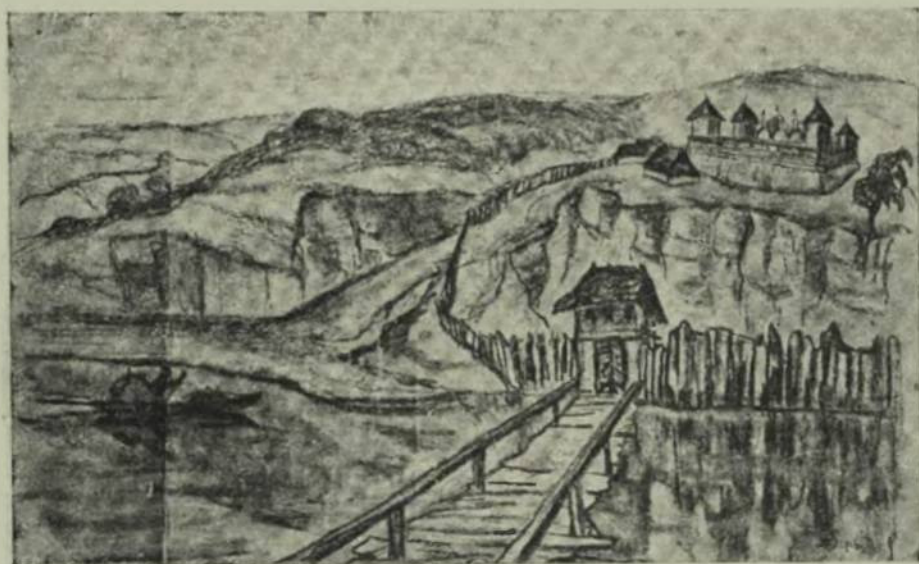
Адр.: Україна, Вінниця (на Поділлі), Мури. "4" "2" Адр.: Ukraina, Winnytzja, (Podolien), Mury.

Микола Білінський

Старш. бібліотекар Він. Філії Всенар. Б-ки

Вінницький Замок

Історичний нарис з доби 16.—18. століть.

Спроба реконструкції Він. Замка за описом р. 1552.

У Вінниці—1926 р.

[9(061) (47.61)].

Уміщуючи оцей витіпанс і фотографію, Каб. вич. Поділяя хоче т. чинюм відзначити відкід на цілком заслужену пенсію В.Пом. Микола Білінського—одного з могькавіа українського аивольного руху й одного з найпрацьовитіших співробітників Філії протягом понад 5 років.

МИКОЛА БІЛІНСЬКИЙ

Автобіографія.

Я народився 16. Січня року 1852 у Вінниці, а по закінченню р. 1869 чотирьох загально-освітніх класів Кам'янецької семинарії вищу освіту здобув у Київському Університеті на Історико-філологічному факультеті. Бувши студентом я передав проф. Антоновичу, лекції якого я слухав, розвідку з етнографії, і П було надруковано в І т. „Зап. Київ. Отд. Рус. Георг. О-тва.“ р. 1874 під назвою „П'єня про панщину“. На цю розвідку послався М. Драгоманов у своїй праці „Нові українські пісні про громадські справи“, що вийшла у Женеві. Я одержував в Університеті Кирило-Методієвську стипендію й тому по скінченню курсу р. 1875 мене зарав-же призначено було на посаду вчителя до гімназії в Кам'янці. Пробув я на цій посаді всього два роки до м-ця Червня 1877 р., коли несподівано для мене з розпорядження „свише“ мене переведено було на службу до м. Уральска, до Росії. Другого вчителя Кам'янецької гімназії Т. Біленького тоді-ж таки переведено було до Перкі.

Такий карі ми підлягали за українські симпатії й цю систему переслідувань прикладено було ще в Одесі—до вчителя Олексія Андрієвського, якого перевели до Архангельська (ніби-то теж до приморського міста); із Глухова тоді-ж учителя Іродіона Житецького перевели до Вятки. Робилось це все за часів „лютого“ міністра Народньої Освіти гр. Дм. Толстого. Я не поїхав до Уральска й звільнився. Те саме зробив і І. Житецький, що після цього вступив на медичний факультет у Київі. Зоставшись у Київі, почав я заробляти на прожиття приватними лекціями.

Того часу, себ-то рр. 1878-1879, з'явилося й жіноче студентство через відкриття „Высшихъ женскихъ курсовъ“. З цього мішаного студентства заснувався гурток; на чолі його став І. Житецький, а mezi членами були Дм. Багалій, Катерина Мельник (згодом дружина проф. Антоновича) та інші. Пристав і я до цього гуртка. Завданням нашим було скласти читанку з творів видатніших українських письменників для вжитку більш-менш розвиненої молоді; приймали також і власні добре складені статті. Серед молоді прихильники такого напрямку одержали наву „культурників“; їм протиставляли „політиків“, себ-то тих, що прагнули до безпосередньої діяльності серед народа, відсовуючи на далекий плян власну освіту.

Праця нашого гуртка не мала реальних наслідків. Житецького скоро вислали, як тоді говорилося „адміністративним порядком“, до Вятської губ.—до Нолінська; де-хто виїхав із Києва, а серед них і я. Вернувся я до Києва в кінці 1880 р. Це була пора, коли після вибуху в Зимовому паладі в Петербурзі, у загальній політиці в Росії почали проводитись різні більш-менш ліберальні акти. Вільніше стало й у журналістиці. У Києві засиували часопис „Труд“, що виходив тричі на тиждень. Негласним редактором часопису був. Ол. Русов; став постійним співробітником і я. Між иншим було надруковано в №№ 3 і 4 за 1882 р. мій нарис „Сельск. ссудо-сберег. т-во им. П. Галагана в с. Сокиренцах, Прил. уезда, Полт. губ.—Очерк десятилетней дѣятельности“. Цей нарис було випущено окремо відбиткою. До часопису „Труд“ давали свої статті: Софія Русова. Олена Пчілака, член Київської Громади Олекс. Лоначевський, а раз прислав свою статтю і М. Костомаров. „Труд“ був ніби офіціозом Київського українського громадянства. Міверні фінансові засоби примусили редактора-видавця Г. Корчак-Новицького припинити в червні місяці р. 1882 видання „Труда“. В кінці 1883 р. я став співробітником другої київської газети „Заря“,—органа ліберального напрямку, що провадив постійну боротьбу з ворожою до всього українського газетою „Кіевлянинъ“

Від кінця 1880 р. я брав участь у колективній праці над підготовленням матеріалів для словника української мови. Великою діяльністю в цій роботі відзначався проф. В. Антонович. Здається не пропустив він жадного зібрання; це він завжди приносив з собою необхідні матеріали, напр. тодішні словники Піскунова, а також приносив і окремі картки з записаними вже словами. Збирались по черзі в помешканнях Антоновича, Мищенко, Науменка, Михальчука, д-ра Панченка і здається в Олені Пчілки. Не знаю напевне, що сталося з заготовленими картками. Думаю, що їх було передано Б. Грінченкові.

Року 1882 мене обрано було на члена Старої Громади. Вона провадила свою діяльність з великою обережністю, бо були тоді часи страшної реакції. Головним ділом Громади за тих часів було заготовлення грошової допомоги М. Драгоманову, якому Громада при його виїзді за кордон року 1876 гарантувала висилку цього року суми рівної його утриманню доцента, себ-то 1200 карб. Потім Громада обмірковувала різні біжучі справи: улаштування святкування роковин на честь Шевченка, охорону пам'ятника на його могилі і т. и. Редагування Русовим часопису „Труд“, досить часті виступи проф. Ф. Мищенко у часопису „Заря“—визнавалось також за виконання реальних обов'язків.

Проте частина членів Громади визнавала, що Громада ухилялась од втручання в життя суспільства, що вона провадить цілком кабінетну працю, що вона дуже відокремлюється від опозиційних груп, що вели свою працю в загально-російському масштабі. На чолі цієї частини стояв Микола Ковалевський, викладач Кадетського корпусу, людина освічена, розумна, енергійна. Ковалевський визначався хистом особливо талановитого пропагатора тої чи іншої ідеї і йому вдавалось, як нікому иншому, збирати немалі кошти на різні справи.

Підчас мого вступу Стара Громада була незадоволена діяльністю М. Драгоманова в Женеві. На думку Громади, Драгоманов багато уваги покладав на зв'язки з емігрантськими російськими гуртками, працюючи в їхніх виданнях і залишав головне своє діло—видання українських народних пісень, що повинні були бути продовженням виданих у Києві „Истор. пѣсень Малор. народа“. Для розв'язання цих непорозумінь з Драгомановим Громада в січні 1884 р. відрядила мене за кордон до Відня, щоб не боючись перлюстрації листування я міг висловити Драгоманову бажання й погляди громади. При виїзді Ковалевський передав мені 800 карб. зібраних ним для Драгоманова, щоб він міг видавати для загальної публіки в Росії політичні памфлети на зразок випущеного ним в 1876 р. „Турки внутренніе и внѣшніе“. Я у Відні зробив усе, що мені було доручено, і там же одержав од Драгоманова відповідь. Драгоманов був ображений докорями Громади в нехтуванні ним українських справ, висловлював необхідність для його як емігранта не поривати зв'язку з людьми, що поставили собі метою вести боротьбу з режимом, що гнітив усіх, і в тім числі й українців; складав щиро подяку за гроші і сказав, що прислани 800 карб. це „бальзам на наші рани“. Ще призначення Драгоманова показує, оскільки були тяжкі умови його матеріального становища.

З Києва я виїхав і вступив р. 1885 на службу до Контролю Поліських Залізниць. Пробув я тут два роки й у вересні 1887 р. перейшов на службу до Херсону—до Казенної Палати. Керуючим Палаттю був тоді відомий в українському письменстві Іван Рудченко. За рік мене було призначено на податного інспектора до Олександрії Херс. губ., а року 1893 переведено на таку-ж посаду до Одеси.

По приїзді до Одеси я ввійшов до складу Одеської Громади, як колишній член Київської Громади. Року 1895 я й кілька членів Громади склали пайові внески й купили видання ілюстрованого тижневика „По морю и сушѣ“, але журнал не мав успіху: ми мусли його з початку 1897 р. припинити. Року 1897 Одеська Громада постановила висилати вдові Драгоманова, Людмилі Драгомановій, допомогу 200 крб. рітню. Того-ж року

перебуваючи за кордоном, я вперше вислав цю суму Л. Драгомановій до Софії. Громада додержала слова й вислала цю допомогу весь час і припинила її, коли Л. Драгоманова переїхала до Києва й матеріальні становище її поліпшало.

Року 1898 я надрукував брошуру „Какія перемѣны в обложеніе торговли и промысловъ вводитъ Положеніе о государственномъ и промышленномъ налогѣ“. Одесса 1898 г. Типографія Акц. О-ва Печати. Дѣла стор. 37.

Року 1906 заснувалося товариство „Просвіта“. Я і всі члени Громади ввійшли в члени Товариства. Кожних два тижні читано було на зібраннях реферати; нерідко улаштовувались вистави. Взагалі „Просвіта“ користувалася популярністю серед одеського українського громадянства, на вечірках бувало завжди багато народу. Кожного року „Просвіта“ випускала друкований звіт про свою діяльність.

Року 1910 я через хворість звільнився, мені призначено було 830 крб. пенсії на рік, і я переїхав на постійне життя до Вінниці, звідки року 1911 я з доручення одеських Українців виїздив до м. Ворошилівки (Він. пов.) і там встановив пам'ятника на могилі українського композитора Петра Ніщинського. Кошти для цього і самий текст напису українською мовою прислано було з Одеси. Я замовив був фотографію пам'ятника й зі своїм дописом відіслав до редакції „Ради“, і в „Раді“ було все це надруковано з уміщеним фотографією.

Року 1911 я став співробітником у заснованій того часу адвокатом М. Мілеантом газеті „Винницькій Голос“. Ця газета ставилася цілком негативно до З. Державної Думи, а також і до органа Вінницького міського самоврядування „Юго-Зап. Край“. Було інформовано про це генерал-губернатора Трепова й репресії примусили М. Мілеанта газету припинити. З початком світової війни у Вінниці відновився „Комитет Російського Общества Краснаго Креста“ і на загальних зборах мене вибрано було на скарбника Комітету; ці обов'язки я виконував безплатно. Того-ж року заснувалося в мові ініціативи „Винницькое Общество дневныхъ пріютовъ для дѣтей рабочаго класса“. Мене було обрано на скарбника і також без плати. Товариство одкрило три притулки й утримувало їх цілком на жертви самого населення, кожного року випускаючи відчит про свою діяльність. Притулки було закрито року 1918. З 1918 року „Комитет Рос. О-тва Краснаго Креста“ перестав існувати, а на його місце створено було „Управу Українського Червоного Хреста“; мене обрано було на скарбника й одержував вже я платню, бо після Жовтневої революції пенсії вже не видавали. Цього часу я був співробітником газети „Свободный Голос“—органу нового вже міського самоврядування. Після закриття „Свободного Голоса“ я працював у новій газеті „Слово Подолін“—заснованій гуртком осіб, що склали пайові внески. В Управі Червоного Хреста я пробув до її ліквідації—до Квітня 1921 року.

Року 1921 вступив я на службу до Вінницької Філії Всенародної Бібліотеки України при ВУАН на посаду Бібліотекаря, а з 1923 р. мене призначено було за Старшого Бібліотекаря, спочатку відділу Устаініса, а згодом відділу рукописів і стародруків та раритетів. На початку 1924 р. при Філії створено було Кабінет вивчення Поділля і я чимало працював там яко науковий консультант історії та етнографії. Звільнився я від служби в Філії у квітні 1926 року через хворість. Наслідки своєї праці в Кабінеті вивчення Поділля оголошував я на чергових зборах Вінницької Секції Наукових Робітників у формі доповідів. Таким чином прочитав я ось які доповіді: року 1924—„Назва Вінниці та її транскриція“; року 1925—„Винницький Замок, нарис його історії“; року 1926—„Життя й діяльність Кармалюка на підставі судових актів та народних пісень“. Коли з доручення Академії Наук проф. А. Ярошевич заснував Біографічний Гурток для складання біографій діячів Поділля, мене обрано було за секретаря Гуртка; моїм обов'язком було підготовлювати й можливо опрацьовувати матеріали для біографій. За три роки Гурток виготовував біографії 44 діячів Поділля, прізвища яких починалися на літери А, Б, В і Г; відіслано було їх до Комісії для складання Біографічного Словника при ВУАН—до Києва. У м. травні ц. р., залишивши службу у Вінницькій Філії Всенародної Бібліотеки, я переїхав до Кам'янець, з яким мене зв'язували спогади про початкову пору мого самостійного життя, коли покладалося так багато надій на радісну будучину.

Н. Білінський.

Кам'янець на Поділля 1926 р.

РОЗДІЛ I.

Найдавніший період історії земель між Дністром і Богом. Відсутність центру об'єднання. Прилучення цих земель до сусідніх князівств. Побужжя й Пониззя. Татарщина. Нова назва—Поділля.

Вінниця належить до давніх сельбищ Поділля, бо минуло вже 550 років з часу її заснування. У своєму минулому Вінниця відіграла значну роль, яко центр військово-громадянського управління для великої округи. При таких умовах можна було думати, що немало пам'яток із давньої минувшини залишиться і до наших часів. Але в дійсності цього нема: Мури, православний собор, парафіяльний костюль, церква на Старому Місті, на думку деяких синагога на Єрусалимці— ото все, що залишилося з давнини, та й то з не дуже глибокої. Не збереглося сліду й від колишнього Замка, того укріплення, що на перших порах становило рацію існування самого міста. Але тим більш як згадаеш за Вінницький Замок, цікаво дізнатись, де саме той Замок був, як він був збудований, яка була його доля і т. инш. Завданням оцього нарису і є спроба дати можливу відповідь на ті чи інші питання з історії Вінницького Замка.

Український народ на початку свого історичного життя не був об'єднаний, сполучений в одностайний організм. Занявши великий обшир земель, він непомітним для нього самого процесом на протязі не одного може століття виробив більш чи менш значні етнографічні особливості і розпався на окремі незалежні одно від одного племена, з ріжними назвами: Поляни, Сіверяни, Деревляни, Уличі, Тиверці, Дуліби. Землі, де він розселився, не були схожі межи собою, майже кожна з них являла собою щось одрубне: одна дуже лісова, друга степова, одна горяна, друга—цілком рівна і т. и. Підлягаючи цим географічним умовам, але заховуючи свої етнографічні особливості, згадані українські племена почали формувати своє державне й політично-соціяльне життя.

В процесі цього формування, вони позбулися своїх чисто етнографічних назв, бере перевагу територіяльний принцип, починають визначатись окремі землі з одним головним містом: Київщина з Києвом, Чернігівщина з Черніговом, Волинь із Зяславом, Галицька земля з Перемишлем. Ці землі купчаться кожна коло свого центру, де перебуває і князь, що порядкує справами всієї території, зі своїм військом—дружиною. Такий вигляд українських земель вже цілком визначився в кінці 11. і на початку 12. століття.

Але та частина українських земель межи Дністром та Богом, що за пізніших часів прибрала назву Поділля, не підлягла цьому загальному для інших українських земель процесові вироблення державного ладу. За давніх часів на цій території оселились Уличі та Тиверці; на них нападали Київські князі Олег та Ігор. В літописному оповіданні про

похід Олега на Царгород згадуються в його війську і Тиверці з епітетом „толковини“. Більше після цього літописи не згадують про Уличів і Тиверців, сама назва їх щезає. Дехто гадає, що в назві нашого Тиврова зостався слід імени колишніх Тиверців. У 10. і 11. ст. землі Уличів і Тиверців стають тереном, де з'являються мандрівні племена тюркського походження: Печеніги, Половці, Чорні Клобуки; вони тут не задержуються на довгий час. Під натиском їх частина Уличів і Тиверців подалась на північ—на Волинь, частина—на Захід, у Галицьку землю і навіть на Дунай. В 12. ст. на землі Уличів і Тиверців визначаються два особливі райони: один у сточищі Дністра і другий—у сточищі Богу. Землі наддністрянські входять цілком до складу Галицького князівства, ними дуже цікавляться і галицькі князі, і галицькі бояри, ця дуже впливова і експлоататорська олігархія.

В 13. ст. Наддністрянщина з містами: Бакотою, Ущицею, Калюсом була східною межею Галицького князівства і за тих самих часів стала прибирати назву Пониззя¹⁾. Як і Наддністрянщина, східня частина земель Уличів і Тиверців не виробила свого державного устрою. Київські князі іноді встановлювали тут свою зверхність, роздавали ці землі молодшим членам своєї родини; іноді ці землі прилучалися до Волинської області. Галицький князь Данило, провадячи інтенсивну імперіялістичну політику почав приєднувати до своєї держави сумежні з Галицьким князівством землі й захопив землі у сточищі Богу, що того часу мали назву Побужжя, з містами Межибожем та Божьким. „Даниль взя Межибожье, потом же воевахуть людье Данилови же и Василькови Болоховъ, а Лвови Побожье і люди Татарския“, каже літопис²⁾. Татарська навала в половині 13. ст. цілком змінила політичне становище земель між Дністром і Богом: і Пониззя і Побужжя признали над собою зверхність татарську, як кажуть наші історики, охоче. Приблизно коло цих часів назви Пониззя і Побужжя щезали, і почали вживати одної назви, що об'єднувала землі межі Дністром і Богом—Поділля, і весь край стає подільським улусом. Треба тут зазначити, що головні маси Татар після погрому, якого зазнав від них Київ, рушили на Захід через Волинь, минувши Побужжя і Пониззя. Людність не чинила опору зверхності Татар і це з'ясовується тим, що Татари цілком не втручались у такі внутрішні справи населення, як громадський лад, побут, релігія то що. Вони вимагали тільки, щоб людність виплачувала призначену дань і не будувала ні одного укріплення, замку. Збирати дань Татари доручали „отаманам“, цеб-то вибраним з-поміж самого населення старшинам. „А отъ них (хановъ) положены были на Подоли атамань, которые вси доходы заведали, а къ нимъ приѣджали баскаки татарские и въ тыхъ атаманов беручи дани, къ Ордѣ воживали“³⁾. Літопис, оповідаючи про події 14. віку, каже: „и тогда въ Подольской землі не былъ ни один городъ, ни деревомъ рубленный, ни каменемъ будованный“ (літоп. вид. Даниловича)⁴⁾.

За таких обставин Поділля було татарським улусом на протязі цілого століття від половини 13. ст. до другої половини 14 ст. Литовські літописи, згадуючи про події половини 14. ст., називають татарських правителів „отчичами и дедичами Подольской земли“. У другій половині 14. ст. становище Поділля значно міняється. Ольгерд, великий князь Литовський, енергійно провадячи політику поширення своєї дер-

1) Антонович, В. Б. Монографія по історії Западної і Юго-Зап. Росії, стр. 122.

2) Антонович, В. Б. Монографія по історії Зап. і Юго-Зап. Росії стр. 123.

3) „Літопис Бихівця“ див. Антонович, Монографія, стр. 124

4) Антонович, Монографія, стр. 124, 125.

жави, звернув свої погляди на українські землі, що оточували з півдня Литовське князівство. Року 1362 на берегах річки Сині Води (тепер Синюха на межі Херсонщини і Поділля) Ольгерд розбив татарське військо, що на чолі його було троє татарських князів: Кутлубуга, Хаджибей та Димитрій. Відтоді все Поділля перейшло під владу Литви. Ольгерд віддав Поділля своїм небогам, синам його брата Коріята, Юрію, Олександрю, Константину і Федору

Ці Коріятовичі, як каже літопис „вси городи Подольскія умуровали и всю Землю Подольскую осѣли“. Такими умурованими містами, за літописом були: Скала, Черлений городок, Соколець, Браслав, Вениця¹⁾. В старих містах, як Кам'янець, Бакота, Смотрич, Коріятовичі побудували укріплення, і „вошли в приязнь со атаманы“ і перестали виплачувати баскакам данину.

Отже треба вважати, що Вінницю засновано в другій половині 14. ст.; точної дати літописні джерела не дають.

Але треба з'ясувати, що умуровані Коріятовичами міста в дійсності були не чим іншим як замками. Коріятовичі дуже великої ваги надавали справі оборони Поділля від Татар, і для цього вони повинні були вкрити край цілою низкою замків, що їх Татари здобувати цілком не здатні були.

Над головами Подільської людности протягом довгого часу висіла погроза татарських нападів, і через те зараз же після того, як Ольгерд вигнав Татар з Поділля нові володарі Поділля починають дбати про те, щоб спиняти дальші напади Татар. Князь Олександр Коріятович у грамоті виданій 1365 р. Смотричанському Домініканському монастирю, дарує право на млин і ґрунти з зазначенням їхніх меж і передбачає можливість нападів Татар: „ижь то коли всѣ Земляне имуть давати дань од Татар, то серебро имѣють такожъ тыи люди дати“; мова йде про людей на ґрунтах дарованих князем монастирю.²⁾

Не треба забувати, що татарські кочовиська починались зараз же в полудневій частині Поділля. Крім того треба взяти на увагу, що вся Брацлавщина, а значить і Вінниця зі своєю округою, лежала межі тими двома шляхами, що ними завжди йшли Татари, простуючи на Волинь і Польщу, для грабіжницьких нападів. Шляхами цими були: Чорний шлях, що від Черкас ішов вододілом межі Россю і Богом на схід від Брацлавщини та Кучманський шлях, що починаючися від р. Кодими, ішов вододілом межі Богом і Дністром по самій середині Поділля на захід від Брацлавщини. Коли Татари йшли тим чи другим шляхом, то від головної маси їхньої завжди відлучалися на миль із п'ятдесят у бік більш-менш значні загони, що грабували околишніх мешканців, а після того поверталися з награбованим добром до головного війська³⁾. За таких обставин не можна було не дбати про те, щоб і край, і його населення захистити можливими засобами, а з них будовання замків мало найбільше значіння.

¹⁾ Молчановский. Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 г. стор. 6.

²⁾ Przewdziecki. Podole, Wołyń, Ukraina, т. I стор. 120.

³⁾ Гульдманъ. Памятники старины въ Подолиі, стор. 182.

РОЗДІЛ II.

Поділля під зверхністю Литовських князів. Заснування Вінницького замка на горі на Старому Місті; його будова та вигляд за актами ревізій 1545 та 1552 р. Татари нападають на замок і знищують його 1580 р.

Певні відомості про Вінницький Замок датовано лише початком 16. століття; до того ж часу, починаючи від доби Коріятовичів, у літописах зустрічаються лише коротенькі звістки, та й то тільки про його руйнування. Через брак оцих певних відомостів про первісну історію Вінницького Замка утворилися ріжноманітні погляди його дослідників. Пшездзецький гадає, що Коріятовичі збудували 2 замки: один на острові р. Бога, другий на горі близько річки ¹⁾).

Цю думку цілком поділяє і Гульдман; він каже: „Винница во времена Кориятовичей была укреплена двумя замками, один из которых находился на острове р. Буга, другой на месте нынешнего Старого Города“.²⁾ Укріплення ці було зруйновано при захопленні міста Витовтом.

Марчинський також гадає, що у Вінниці існувало одночасно два замки: один на острові (на wyspie), другий за Богом, на Старому Місті, але він не вважає Коріятовичів за фундаторів цих замків.³⁾

Автор брошури „Винницкие Муры“ Омикрон, посилаючись на анонімних дослідників, пише, що Вінницький замок перш за все був збудований на острові, і що на пляхах Вінниці кінця 18. ст. були зазначені на острові вали ⁴⁾).

Грушевський у своїй праці „Южнорусские господарские замки в половине XVI в.“ між иншим пише: „неблагоприятные условия заставляли подчас переносить замки, что не требовало больших издержек при тогдашнем способе постройки: так переносится Замок Винницкий, а Остерский даже несколько раз.“⁵⁾).

Але Грушевський при цьому не зазначає, звідки Замок був перенесений, куди саме й коли це діялося.

Сіцинський гадає, що в половині 16. ст. новий Замок був на Бузькому острові ⁶⁾).

Щоб стати в цьому питанні на правдивий шлях, ми повинні звернути увагу на ту систему, якої Коріятовичі додержувалися будуючи свої замки. Їхнім принципом було будувати замки на горяних місцях та поблизу води. Так збудовано замки в Кам'янци, Смотричі, Скалі, Брацлаві. Чому ж Коріятовичам було ухилятися від цієї системи у Вінниці й будувати замок в долині, на острові, коли самий характер місцевости представляв відповідне правилам стратегії місце: гори на Старому Місті та близькість до води.

¹⁾ Przewdziecki. Podole, Wołyń, Ukraina т. II стор. 64.

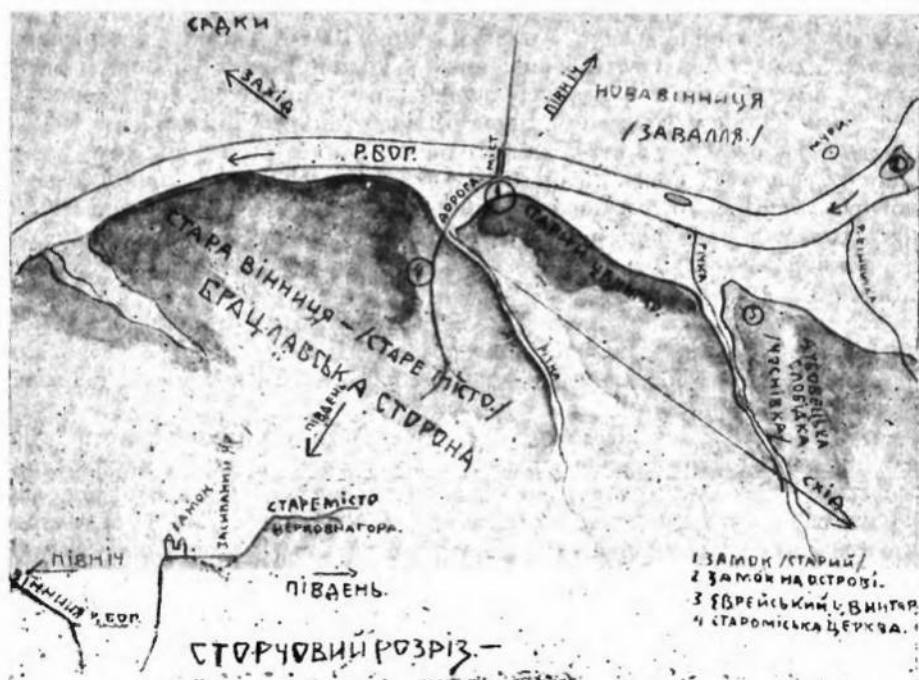
²⁾ Гульдман „Памятники старины въ Подоли“ Стор. 125.

³⁾ Marczynski „Statystyczne, historyczne opisanie gub. Podolskiej“. Том III стор. 107.

⁴⁾ Омикрон „Винницкие Муры“. Стор. 6.

⁵⁾ Университетские Известия, Киев, 1890 год, февраль, стор. 10.

⁶⁾ Сѣцинскій „Историческія мѣстности Подоли и ихъ достопримѣчательности“.

Мал. 1. — Схематичний план місцевості, де були вінницькі замки.

Отже ми повинні припустити, що Коріятовичі збудували у Вінниці замок кінце на горі. У люстрації Вінницького Замка ясно визначають місцем, де стояв Замок, гору поблизу від Бога. Що правда, ці люстрації складено 1545 та 1552 р., але це не може стверджувати, що Коріятовичі збудували замок не в тім місті, де показують люстрації 16. ст.

Не можна погодитись і з тим, щоб Коріятовичі крім замка на горі збудували ще якийсь замок на острові. Будування замків було все ж таки коштовним і зразу витратити кошти на будування двох замків в одному місті було б марнотратством.

Потім люстрації 1545 та 1552 року нічогосінько не говорять про якісь укріплення на острові при Богові. Нічого не згадує про такі укріплення й Гваніні, що описував Вінницький замок в 1581 році. Він каже: „Вінниця місто деревляне в купі з замком оточене валом коло річки Бога лежить“; в оригіналі латиною так: „Vinnicza civitas lignea una cum arce vallo circumsepta, ad Bog fluvium sita“¹⁾.

Свідство Гваніні стверджує той погляд, що замок був не на острові, а там, де було розташовано саме місто (civitas), себ-то на горі. Вище було згадано, що певні відомості про Вінницький замок з'являються на початку 16 ст. До них ми тепер і переходимо.

Такі відомості є в описах Вінницького замку офіційних ревізорів. З наказу Сигізмунда-Августа, короля польського й одночасно Литовського князя, на Волинь було виражено комісією для ревізії замків

¹⁾ „Sarmatiae Europaeae Descriptio“ Al. Guagnini стор. 41. Spiraе, 1581 an.

Луцька, Володимира, Кременця, Брацлава, Вінниці й Житомира. До складу комісії входив біскуп Луцький Юрій Фальчевський і державний секретар „дьяк“ Лев Патей Тишкевич ¹⁾. Підчас ревізії на Волині біскуп заслаб і всю ревізію після цього переводив один Патей Тишкевич. Він обрєвізував замки в Кременці, Вінниці, Брацлаві та Житомері в 1545 р. і залишив як результат своєї ревізії описи замків чи як він сам назвав „Пописи“. Через 7 років після цього, а саме в 1552 році, було переведено нову ревізію 10 замків в українських землях, в тому числі й Вінницького замка і від цієї ревізії залишилися описи кожного замка. В описі Вінницького Замка з 1545 року є цікаві міркування про дефекти замка, про стан суспільства ²⁾.

Але опис Замка зроблений 1552 року переважає опис 1545 року детальністю зібраних ревізією відомостей та їхньою точністю. З огляду на це ми визнаємо доцільним в даному разі зробити просто екстракт, що вичерпує цей опис ³⁾.

Вінницький замок збудований над рікою Богом, на скелястій горі; скеля від річки заввишки 20 саж., зі слів опису, прикра, неприступна. З другого боку була друга гора такої ж височини й недалеко від замкової гори і, зауважує опис, „шкودлива, з неї может быти стрельба“. Базуючися на так визначеній топографії замка, ми повинні визнати місцем його ту гору над Богом, що на ній до недавнього часу був старогородський православний цвинтар, тепер уже закритий, але від якого ще й досі зберіглися надгробки, здебільшого деревляні. І „шкудливою“ для замка горою в такому разі може бути гора, де тепер знаходиться єврейський цвинтар; гора ця височиною дорівнює замковій горі.

Але можливо визнати „шкудливою“ горою і ту гору, що на ній тепер стоїть старогородська церква. Вона ще ближче до замкової гори ніж гора під єврейським цвинтарем та височиною майже така як і замкова. Замкова гора була окремим пасмом, що його відокремлювали яри з заходу від гори, де старогородська церква, а зі сходу від гори з єврейським цвинтарем. Мешканці Старого Міста добре пам'ятають, що на місці теперішньої каменяріні був замок, а старожителі запевняють, що частина замкової гори, яку тепер зруйновано каменярями, прямовисно спадала над водою.

Замок займає площу в 24 сажні завдовжки і в 20 з чвертю сажнів завширшки, себ-то коло 500 кв. сажнів. Тепер ця площа колишнього замка зменшилася, бо частину скелі знесено для добування каменю.

Стіни в замку були подвійні: одна з дубового дерева в зруб, друга на віддаленні від неї на локоть (себ-то на $\frac{3}{4}$ аршина) з лозового плоту обмащена глиною; між ними було насипано землі з піском. Таку конструкцію стін вважали найбезпечнішою, бо, як вже опис, коли стріляли з гармат, то ядро не могло пробити стіни. Поверх цих стін було збудовано ще такі самі стіни покриті дубовим помостом, який в описі називається бланкуванням. В найголовніших місцях на верхніх стінах були вежі числом 5 і одна башта над ворітьми, де був в'їзд до замку перекладним мостом через рів. Башта була з подвійними дубовими стінами, в середині яких було насипано землі на пів чверти п'яди. У вежах і башті пророблено було стрільниці—отвори, через які стріляли в нападників на замок. До внутрішніх стін були прироблені прибудування числом 30, так звані городні, теж деревляні. Вони призначені були для захисту

¹⁾ Źródła dziejowe. Aleksandra Jabłonowskiego. T. VI стор. VIII—IX.

²⁾ Ibid стор. 112, 116.

³⁾ Архивъ Юго-Западн. Россіи, ч. VII Т. I, стор. 598.

майна й самого населення, коли нападали Татари: кожне село мало свою окрему городню. Крім того було 20 льохів для міщан і зем'ян, як зауважено в описі „на захованіє“. Не відомо чи в льохах ховали тільки продукти, чи можна було тут ховатися й людям. Замок був оточений ровом, через який в'їздили до замку тільки зводним мостом. В самому замку були: церква на честь Покрови, дві світлиці, грядня у вежах, чотири зем'янські кліті, кухня й пивниця—це все безпосередньо на землі. За стінами замка були стайня, кухня і як подано в описі „іаба чорная“. Весь замок був оточений частоколом (острогом) з двома ворітьми, одні на горі, за описом від „Браслава“ значить на південь, другі внизу від мосту. Мостів було 2: один на Богові, другий на річці Вінниці. Коло того й другого були млини ¹⁾.

Щоб краще уявити собі вигляд Вінницького Замка та топографію його околиць, на наше прохання художник С. Сваричевський після детального вивчення місцевости ласкаво виготовив схемат. плян околиць та спробу реконструкції Він Замка, як він виглядав за описом з 1552. р. Одна з цих реконструкцій подає вигляд Замка зі Старого Міста, а друга—з Нової Вінниці.

Мал. 2— Гаданий вигляд Він. Замка зі Старого Міста.

Із цього опису видно, що у Вінницькому замку нічогосінько не було збудовано з каменю або цегли—всюди було тільки одно дерево. Цим пояснюється таке часте руйнування замка, що він його зазнавав під впливом стихій—атмосферної води і вітрів: стіни його скоро згнивають і вимагають безупинного ремонту, про що свідчать люстрації 1545 та 1552 р. Ось що пише ревізор в описі з 1545 р.: „немам чоґо хвалити, весь опал и сгнил и обмазанье все опадало. Ктому.... і вель-

¹⁾ Архивъ Юго-Запади. Россіи ч. VII, Т. I, стор. 598.

ми мал і деревом тонким роблен і еще не в замок стени, праве бы одны на все дыры, і не вем инде так просто замок роблен был яко тот здешній: не только людем в час прыгоды од невольного непрятеля негде заперетися и обороны одколы вчиниты, але и быдла страшно заперети“¹⁾). Але нова ревізія замка 1552 року, але показує опис, цих усіх хиб не знайшла, значить було переведено гарний ремонт ... Отаке будування замка з одного лише дерева пояснює той факт, що з Вінницького замку до наших часів не залишилося нічогосінько. Взагалі в Південно-Західній Україні замки були деревляні: з 10 описаних підчас ревізії 1552 року тільки два замки Луцький та Кременецький мали камінні стіни²⁾). За описом Гваніні саме місто Вінниця вкупі з замком було оточене валом. Збільшення населення й поширення площі селищ вимагали самостійного захисту незалежно й окремо від замка. Те саме було й у Житоїрі, де за люстрацією 1622 року, крім замка і місто само було „ostrogiem i wałem w około otoczone“³⁾).

Болян теж саме пише і за Київ.

Для охорони замка було 2 гармати (за описом „дело спыжаное“) завдовжки дві по 11 п'ядів, а третя 10; ядра їхні були з гусяче яйце; крім того було 20 гаківниць та 39 аркебузів—для тих і других було заготовлено по кількасот куль. На бланкуваннях, себ-то на дахах стін, на поготові лежало „ку обороні“ досить колів, каміння і коловин (?). Ці засоби оборони цілком нагадують часи передісторичні.

В описі 1552 р. нічого не зауважено про гарнізон, який повинен був захищати замок. Але Грушевський стверджує, що у Вінницькому замку був часами гарнізон, так звані драби і крім того невеличкі зазагони старостинських служебників, хоч не визначає кількості ні перших ні других⁴⁾). Згідно з описом було 2 гармаші, 4 сторожі; обов'язком сторожів було вдень вартувати коло воріт, дрова і воду носити, а вночі ходити на вежах і бланкуваннях та кликати, себ-то голосом подавати умовні сигнали. Таких сторожів так і звали кликунами: „што ся дотычет сторожів і клькунів іно повинен староста наймывати за пенезі“⁵⁾). Такі кликуни зазначені в описах ріжних замків і сама повинність їхня називалася „кльковщына“ Коло острогу були сторожі числом два.

Для більшої безпечности тримали ще сторожу по за межами замка, так звану польную, на конях: одна на миль від міста на урочищі „Чотыры могылы“, а друга за дві милі від міста в Гуменній діброві. Ця сторожа не була постійною, а тільки влітку, коли працювали на полях.

Описи Вінницького Замку ревізорів 1545 і 1552 р. р. справляють сумне вражіння. Впадає на око цілком незрозуміла недбайливість, байдужість замкової адміністрації, на чолі якої стояв староста. Веж у Замку було п'ять, але стріляти з них не можна було зовсім, бо, каже опис, „окны тѣсны, только перед себе с них видно“. Виходить, що ці вежі дарма було збудовано. Потім згідно з описом гармат було три, а гармашів усього два, а не три, як би належало. Ревізія 1552 року знайшла на складі 20 фасок пороху; можна вважати, що в кожній фасці

¹⁾ Молчановській. „Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ стор. 298: Zródła dziejowe Jabłonowskiego т. VI стор. 111

²⁾ Грушевський. Южно-руссіе Замки. Университетск. Извѣстія Київ. 1890 г. Февраль стор. 11.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи ч. VII т. I стор. 326.

⁴⁾ Грушевський. Унив. Извѣстія 1890 г. Февраль, стор. 25.

⁵⁾ Опись Винницк. Замка 1545 г. у Молчановского, Очерк извѣстій о Под. землѣ, стор. 302.

було не менш як 10 фунтів, себ-то всього пороху було коло 5 пудів. Схований цей порох був за описом в „избі чорнїй“ в стіні Замковій, а над тою „избою“ світлиця, в якій жив ротмістр і яку він опалював. Ревізор цілком слушно каже: „хованье там порохом не безопасно от огня“. І справді, мимохіть хочеться спитати, не вже-ж не можна було збудувати приміщення спеціально для ховання пороху і на віддалені від житлових помешкань. І дивуєшся тому ротмістрові, як він міг спокійно спати, маючи під собою такі значні запаси пороху. Нарешті ревізія 1545 р. визначила, що стіни в Замку погнили, опали, всюди були діри і як каже ревізор „не тільки людей не можна було заховати, но і бидла не можна було заперети“¹⁾. Правда, в ревізію 1552 р. цих останніх хиб не було,—значить був зроблений відповідний ремонт. Треба тут сказати, що і в інших українських замках, згідно з описами їх, було також чимало дефектів.

Мал. 3—Гаданий вигляд Він. Замка з Нової Вінниці.

Такий вигляд і устрій мав Вінницький Замок у другій половині 16. стол. В останній чверті 16. століття над Замком стряслася катастрофа: він згорів до щенту й більш його в цім місті не відновляли. Спалили Замок Татари при нападі на Вінницю 1580 р.²⁾

Отже часи від заснування Замку Коріятовичами в кінці 14. стол. до пожежі цього Замку в останній чверті 16. стол. можна вважати за перший період в історії Вінницького Замку. При ретроспективному погляді на історію Замка в цей перший період слід перш за все поставити питання, чи мав Замок по збудуванню його Коріятовичами таку саме будову й вигляд, як це подають люстрації 1545 і 1552 р.р. На це питання можна дати тільки позитивну відповідь. Проф. Грушевський, підводячи підсумок нарисам українських Замків, каже: „Фортифікаційний тип, способи будови й охорони сих українських Замків XVI віку тхнуть старою традицією

¹⁾ Молчановській Очерк извѣстій о Подольской Землѣ стор. 298. Źródła dziejowe Aleks. Jabłonowskiego т. VI, стор. 111.

²⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи Ч VII т. I стор. 65. Słownik Geograficzny т. 13, стор. 552.

і такими, якими ми бачимо їх в середині XIV віку, вони без сумніву були не тільки на початку цього століття, а й далеко раніше. Се давній староруський город, що дуже поволі прилаштовується до новочасних способів війни, гарматної і ручної стрільби і т. п. тим більше, що головний неприятель, з яким приходилося рахуватися—татарська орда звичайно орудувала майже тими ж бойовими засобами, що й кочові нападники староруських часів¹⁾. Але Замок на протязі 200 років не залишався цілком непорушеним: він повинен був відновлятися, поперше руйнуючися від стихій: атмосферних вод, вітрів, подруге від пожеж. Деякі дослідувачі визнають за безперечний факт, що Вінницький Замок скоро по заснованні його був спалений 1394 р. Витовтом. Витовт, великий князь Литовський, провадячи свою систему централізації і знищення в різних землях стародавнього княжого управління вимагав усунення з Поділля Федора Корітовича. Зустрівши опір, Витовт пішов війською на Поділля й почав похід від Київщини через все Поділля до Кам'яця. І от кажуть, що по дорозі він нападав на замки й палив їх; в тому числі був і Вінницький Замок²⁾. Таке твердження з повним правом можна відкинути. Оповідання про похід Витовта на Поділля в 1394 р. знаходяться в трьох різних літописах—Биховця, Даниловича і Стрийковського. У цих літописах визначаються різні міста і замки, які захопив був Витовт: Браславль, Соколець, Скала, Черлений город, Кам'янець, але Вінниця ніде не згадується; правда там говориться: „вси городи позавидал“ (Данилович, Биховець). А Стрийковський каже: „Witold używając zwycięstwa obrał ty zamkie Podolskie częścią mocą, częścią przez podanie Braclaw, Smotrycz, Czerwonogród, Bakoty i Skalę i obległ potem Kamieniec“³⁾.

Хоч Вінниця в цих літописах і не визначена, але зрозуміло, що й вона була захоплена Витовтом; проте думати, що при цьому Вінницький Замок був спалений нема жадної підстави. З якої речі Витовт почав би своє управління на Поділлі руйнуванням Подільських замків? Адже-ж він добре знав, що Поділля це форпост для Литовської держави, що воно в першу голову підлягає нападам Татар, міць яких Витовт весь час свого князування намагався зламати. Він же крім раніших замків збудував на Поділлі Лятичів, Хмільник, камінний міст через Бог межи Савранкою і Кодимою, потім Очаків, Хаджибей на березі моря, замок при усті Дністра (Чорний город) проти теперішнього Аккермана⁴⁾. За такої інтенсивної діяльності в справі захисту своєї держави від Татар, Витовт не міг руйнувати замки; і багато замків, у тім числі і Вінницький, в похід 1394 р. просто здавалися Витовтові без опору, як каже Стрийковський „przez podanie“.

За часів Витовта Вінницький Замок був спалений, лише не Витовтом, а Татарами. В грамоті Подільського князя Свирігайла від 1431 р. було між иншим зауважено: „штож велький князь Вытольд послал был Богдана Мыкулинского з войском своим на Татаре, которого за Браславлем Татарове убылы і вторгнувшы у повит Браславский шкоды

1) Грушевський. Історія України-Руси, т. VII стор. 35—36.

2) Гульдман. Памятники старины в Подолии стор. 125.

3) Молчановский. Очеркъ Извѣстій о Подольской Землѣ стор. 135—137.

4) Молчановский. Очеркъ извѣстій о Под. Землѣ, стор. 295, 296. Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. I, стор. 82.

немалое учынили и Замок Винницкій добуwszy спалылы“¹⁾). Цей факт відносять на 1424 рік²⁾).

Руйнування Замку чи від стихій, чи від пожеж не могло, певна річ, знищити потреби в ньому, а вимагало ремонту й поновлення. Треба припустити, що такий ремонт було зроблено після пожежі 1424 р.; крім того, як видно з ревізій 1545 та 1552 р. р., замок ремонтувався ще два рази.

¹⁾ Молчановскій, іbid стор. 299.

²⁾ Гульдман. Памятники старины, стор. 125.

РОЗДІЛ III.

Другий період в історії Замка. Його будова та вигляд за інвентарем 1604 р. Роля замків за часів козаччини та гайдамаччини. Ліквідація Замка з приєднанням Поділля до Російської Держави.

В 1580 р. Татари напали на Вінницю і спалили Замок¹⁾. Після цієї катастрофи Замок на горі, на Старому Місті більше не відновлювався, і новий Замок наступного часу почали будувати на острові, на Богові. Це є другий період в історії Вінницького Замку. Замок на острові коло Богу збудував староста Богуш Корецький в 1596 р.²⁾

Але єсть думка, що будовання Замку Корецьким відбулося 1571 року³⁾. Цю думку треба відкинути, бо в 1571 р. ще існував Замок на горі, на Старому Місті; на якій підставі тратили б державні кошти на будовання нового Замку, коли замки, що вже є, так недбало утримували, як це показали люстрації Замку 1545 та 1552 р. р. Збудований Корецьким замок не довго проіснував, — він згорів до щенту. Новий Замок там же на острові був збудований Брацлавським і Вінницьким старостою Валентієм Олександром Калиновським на його власні кошти й під його доглядом. Певні відомості про це дає конституція, себ-то постановою Варшавського коронного вального сейму 1613 року. Пунктом 113 постанови визначалася ревізія збудованого у Вінниці Калиновським Замку, при чому обговорювалось, що Замок цей збудований коштом і під доглядом Калиновського: „до rodogżeniu de nova gadisce“⁴⁾. Значить попередній Замок цілком згорів, і це стосується до Замку збудованого Корецьким. Калиновський побудував Замок цілком наново, починаючи від самого фундаменту, de nova gadisce. Який був вигляд цього нового Замку, про це дає відомості інвентар складений у 1604 р. в присутності Калиновського і переданий до його рук. Згідно з цим документом було насипано могилу (в оригіналі польському „корієс“), навколо неї ріка Бог. На могилі дерев'яна огорожа (паркан) зі всіх боків. В середині замкової площі хата, напроти неї комора, де хоронилося зброю; коло комори башта, від мосту брама. Ці всі будинки старі, погнилі, обшарпані. Було ще кільканадцять шляхетських комор. Міст до Замку кепський. З бойового знаряддя визначає дві гармати на ляфетах та 46 гаківниць, кулі й порох до них. Під замком був, як сказано двір для короля, оточений частоколом; на цім дворі кілька світлиць, кухня, комора і будинок, названий в інвентарі „skarbiec z sienią“ себ-то для ховання грошей.

1) Арх. Юго-З. Рос. ч. VII, т. I, стор. 65. Słownik geograficzny т. XIII, стор. 552.

2) Омикрон. Вин. Муры, стор. I. Сецинській. Історія местн. Под. и их достоприм. стор. 9.

3) Słownik geograficzny т. XIII, стор. 555.

4) Volumina legum т. III, стор. 92—93.

Інвентар зазначає цікаву деталь, що інші речі передані каштелянові Галицькому на той час, коли Замок Вінницький був цілком знищений від пожежі також погоріли „Insze rzeczy panu Halickiemu vedlug inwentarza oddane na ten czas, gdy Zamek Winnicki przez ogien wniwecz obrocony jest, pogorzaly¹⁾).

Отже попередній Замок був знищений до щенту, і Калиновський в дійсності будував Замок de nova radice.

Порівнюючи загальний вигляд цього острівного Замку з тим, що був на горі, на Старому Місті, ми бачимо, що в новому Замку в конструкції першорядне значіння дано могилі, валам, себ-то земляним укріпленням; нема тут ні подвійних деревляних стін, з деревляним покриттям, ні веж, ні городень, яких у старому Замку було тридцять, зведено до мінімуму частини Замку з деревляного матеріалу. Ця еволюція в конструюванню Замку виникла з потреби краще забезпечувати Замки від пожеж, що знищували попередні Замки.

Островом, де був збудований Замок, треба визнати острів межі теперішними залізними мостами, що з'єднують центральну частину Вінниці з Замостям.

Острівний Замок не підлягав такому руйнуванню з боку Татар, як попередній, і міг простояти більше як двісті років до кінця 18. століття.

Річ в тому, що за часів початку 17. ст. змінилися загальні умови в українських землях,—на сцену виступила козаччина. Козаки стали дійсною охороною українських земель від нападів Татар, так би сказати живою огорожею. Добре знаючи, якими шляхами Татари йшли для грабжу, козаки робили засідки, нападали, відбивали награване Татарами, звільняли бранців і нищили самих Татар. Мало того, козаки робили напади на самі кочовиська татарські: хани кримські часто скаржаться польському урядові на козацькі напади. Один хан каже через своє посольство: „Приходять козаки черкаські, канівські стають на Дніпрі під нашими улусами й чинять шкоди нашим людям. Я до Вас багато посилав за тих козаків, аби їх приборкати“. Друге свідоцтво від 1541 р.: „которые люди царя перекопского зъ быдлом своим кочуютъ у поли тыхъ людей его многихъ частокротъ козаки наши бьютъ и статки ихъ отбирають“²⁾. Козаки нападають і на Замки: в 1545 році вони на чайках спустилися Дніпром. вночі взяли Замок Очаків, декого вбили й забрали, що можна було, коней та іншої добичи³⁾. В цьому напрямку провадили свою діяльність хмельницький староста Лянскоронський, каневський староста Дашкович, князь Дмитро Вишневецький (Байда).

Такі напади козаків стримували Татар і вони все менше й менше з'являються для спустошення і грабжу на Поділля. Але країна не зостається спокійною; скоро настають бурхливі часи козацьких повстань, Поділля стихійно ввійшло в загальну течію народнього руху. Воно стає тереном, на якому відбуваються у різних напрямках військові експедиції.

Таку експедицію перевів 1650 р. польний гетман Калиновський з численним польським військом. Почав свій похід Калиновський від Дністра, страшенно погромив Ямпіль, Шаргород, Красне й підступив до Вінниці. Вінниця була на ту пору полковим пунктом, так сказати штабним містом для Кальницького полку, яким стала вона з округою після визволення України від Польщі за Хмельницького. За полковника у Вінниці був тоді Іван Богун, що вже того часу користувався славою

1) Арх. Юго-Зап. Россіи Ч VII т. III стор. 28—29.

2) Грушевській. Історія України—Руси т. VII стор. 106.

3) *ibid* стор. 112.

видатного вояки, великого митця на різні несподівані бойові хитрощі. Наміром Калиновського було подолати Богуна й захопити його самого. Богун, коли довідався, що з Калиновським іде сила війська, залишив у Замку залогу (гарнізон), а сам вийшов назустріч полякам; після першої сутички пустився тікати, перейшов через річку й замкнувся в монастирі. То був православний Вознесенський монастир, розташований на північ від капуцинського. Тут була й школа, православна колегія, яку утворив 1632 р. Петро Могіла. Монастир займав велику площу. Наміром Богуна було затримати під Вінницею Калиновського, поки не підійде поміч від Хмельницького з Київщини. Костомаров у своїм творі „Богдан Хмельницький“ детально оповідає про цей напад Калиновського на Вінницю; між іншим він каже, що Богун втікаючи до монастиря наказав поробити на Богіві ополонки (це було взімку) й понакривати їх соломкою. Поляки, почувши, що Богун втік, пустилися його доганяти через ріку, і тут багато їх попадало в ополонки й потопилося. Дарма Калиновський пробував здобути Замок приступом: в сутичках пройшло кілька днів, і коли він довідався, що дійсно підходять козаки з Київщини на поміч Богунові, кинувся тікати до Бару, при чому Поляки залишили не тільки вози з провізією, а й бойову зброю, гармати.¹⁾ Про хитрощі Богуна є оповідання також у літописі, складеному 1742 р. „Тогда, (в 1651 р.) Богунъ полковникъ Винницкій подъ Винницкимъ монастыремъ на рѣчцѣ Богу проломы подѣлавши, Ляхов потопилъ“²⁾. Немає таких даних, які б свідчили, що бойові операції Калиновського в 1650 р. відбулися як-небудь шкідливо на Вінницькому Замкові.

Після оповідань про похід Калиновського на Вінницю 1650 р. на протязі цілих ста років не згадується про Вінницький Замок. І тільки в 1750 р. за часів гайдамацьких рухів на Брацлавщині й Поділлі виступає Вінниця та її Замок. Згідно з актами в м-ці липні 1750 р. вночі гайдамацький загін напав на Вінницький Замок, де поховалися купці-євреї переважно з Хмільника зі своїм крамом. Управитель Замку Шиндлярський, як він сам показував у гродському суді, визначає, що було кілька десятків нападників на Замок. Гайдамаки позабирали весь крам у купців, потім виломили двері в каміннім будинку, де була городська канцелярія, знищили різні письмові документи, а частину забрали з собою для живання при стрільбі (як пижі) і після цього втікли. Жадної кривди людям гайдамаки не робили, Замку не руйнували і його не підпалювали³⁾. Равіта-Гавронський, оповідаючи теж саме про напад гайдамаків 1750 р. на Вінницький Замок, додає цікаву деталь, що потім напали на слід цих гайдамаків і виявилось, що то були селяни з околиць Вінниці, які після нападу на Замок порозбігалися домів⁴⁾. На підставі таких документальних даних треба відкинути думку про те, що гайдамаки 1750 р. зруйнували Вінницький Замок і після цього він нібито перестав існувати⁵⁾.

В дійсності Замок залишався ще принаймні до самого кінця 18 ст. Про це свідчить люстрація Замку 1789 р. Вона каже: „Zamek па

¹⁾ Костомаров. Богдан Хмельницький т. II стор. 145—148. Видання в Тернополі 1888 р.

²⁾ Сборник лѣтописей, изданных Ком. для разбора древ. акт. Киев, 1888 г. стор. II. Див. також Шипович „Лѣтопись Винницкого Капуц. кляштора стор. 10—37.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. Ч. III т. III стор. 535, 466—467.

⁴⁾ Rawita—Gawronski Historia rucnow hajdamackich т. I. стор. 192.

⁵⁾ Гульдман. Памятники старины в Подолии, стор. 126.

kerpie za miastem Bogem i odnoga tejze rzeki oblanej, przy moscie brama drewniana z 2 komorkami dla... obywatelów, w dziedzincu trzy budynki, magazyn, wal z ziemi sypany, znacznie popsuty“¹⁾).

Крім того, на пляні Вінниці, складеному в кінці 18 ст. зазначено на острові також земельні укріплення. Плян цей складено вже по прилученню Поділля до Російської держави. Напис пляна такий: „Плян Брацлавського Наместництва уездного города Винницы“. Дату не визначено, але як відомо Брацлавське Наместничество в 1797 р. зо всіма повітами: Брацлавським, Вінницьким, Літинським, Ямпільським увійшло до складу новосформованої Подільської губ.²⁾ Значить зазначений план Вінниці складено не пізніше 1797 р. На пляні намальовано острів на р. Богу, у формі чотирикутника: від острова проведено дві рівнобіжні лінії як знак мосту і приєднано їх до міста там само приблизно, де й теперішні залізні мости. Острів зазначено літерою S. Експлікація цієї літери пляна така: „Остров, на котором разваленное земленое укрепление в нем содержится острог“³⁾. Таким чином в кінці 18 ст. від колишнього Замка залишались вали, земляні укріплення, вже поповані; але такий стан їхній показувала й люстрація 1789 р. Того часу ці вали, земляні укріплення, реального значіння, як засоби оборони від нападів, не мали ніякого й вони залишались як пам'ятки минулого. Значно змінились загальні умови і Поділля і всієї правобережної України в кінці 18. століття.

Поділля в 1793 р. увійшло до складу Російської держави; на півдні з'явилася Новоросія; Крим і все узбережжя Чорного моря прилучено було теж до Росії. Зрозуміло, що при такий радикальній зміні татарські кочовиська, ця постійна погроза для Поділля й інших українських земель, самі перейшли в підданство Росії й не могли більше робити хижацьких нападів на українські землі в тім числі й на Поділля. Таким чином усі українські замки, збудовані переважно для захисту й оборони від Татар, Канівський, Черкаський, Брацлавський, Вінницький, Житомирський і інші втратили своє значіння і повинні були так чи инакше ліквідуватись. Якийсь час адміністрація користувалася частинами Вінницького Замку, але не для бойових засобів, а для встановлення внутрішнього спокою, для утримання в'язнів

Але з роками вали без належного ремонту й утримання їх, мабуть через брак в адміністрації відповідних коштів, все більше псувалися, руйнувалися і кінець-кінцем переходили на нівець.

І Марчинський, видавши свій твір про Поділля в 1821 р. пише про Вінницький Замок: „Lecz obudwóch tych Zameczków teraz nie masz śladu“⁴⁾.

Річ тут іде про Замок, що стояв на горі, на Старому Місті, і про Замок, що був на острові коло Богу, на Керіє.

¹⁾ Balinski. Starozytna Polska. т. II стор. 1368—1370. Słownik geograficzny. т. XIII стор. 556.

²⁾ Батюшков. Подолія, прим'чання стор. 17.

³⁾ Плян належав Кам'янецькому Історико-Археологічному Музейові, записаний під № 10721, 1923 р.

⁴⁾ Marczyński Statystyka gubernii Podolskiej т. III стор. 107.

РОЗДІЛ IV.

Громадські обов'язки що до охорони й утримання Вінницького Замка. Повинність селян натурою на користь Замка. Вінницький Замок після запровадження магдебурського права у Вінниці.

Нам зостається з'ясувати питання, на кому лежали обов'язки будування Замку, його утримання, ремонту й т. и. В Литовській державі відповідно до її феодалної системи сама людність повинна була в числі інших повинностей і замки будувати. Але в місцевостях малолюдних будування замків брав на себе уряд ¹⁾. До таких місцевостей треба долучити й Вінницьке староство: в описі Замка 1552 р. детально визначено різні повинності людности і ніде не згадано про те, щоб населення повинно було будувати замок. Через те треба вважати, що у Вінниці Замок був разом із звідним мостом („узвод“) збудований самою державою.

Держава ж постачала для Замка різні бойові засоби, як гармати, гаківниці, порох, кулі й т. и; вона ж давала утримання ротмістрові, гармашам і певне гарнізоніві, коли він виконував замкову службу. Решту ж будинків у Замку,—городні, кухню, стайню, хату, так звану чорну, два мости,—все це будувало й утримувало саме населення. На йому ж лежав обов'язок давати кошти старості для наймання „кликунів“ і всіх сторожів замкових; сторожу, так звану „польну“ сторожу на одну милю віддалення від Вінниці і другу на дві милі наймали виключно самі міщани. Підводи за чергою на протязі тижня поставляли всі села, а нарівні з ними й сама Вінниця ²⁾.

Щоб Замковій адміністрації завжди мати на поготові людей, потрібних для різних робіт, до Замка Вінницького було приписано п'ять сіл: Пятничани, Мізяків, Супрунів, Вонячин, Предуровці. І наприклад тільки люди з Мізякова повинні були давати погоню за Татарами в потрібні моменти і постійно коло верхів'я річок Десниці сторожити біля самого шляху. Вони також повинні були давати коней і ескорт (почесну сторожу) для посла на випадок його подорожи до Волощини.

Для літнього захисту як самого Замку так і Вінниці з усіма її околицями селяни всіх сіл, як Замкових так і зем'янських підлягали військовій повинності: кожен повинен був держати коні і на випадок ворожого наїзду мав виходити проти нього під проводом старости або якого иншого урядовця ³⁾. І Вінницькі міщани повинні були відбувати цю повинність, як про це зазначено в люстрації 1616 р. „Mieszczanie straż od Tatar odgrasować i przeciwko nieprzyjacielowi przy starości konno z ogętem wsiadać powinni“. ⁴⁾ року 1640 за короля Володислава IV. Вінниця одержала привілей на магдебурське право, що від-

¹⁾ Грушевській, Южнорусские господские Замки. Университетскія Извѣстія, Київ, 1890 г. Февраль, стор. 13.

²⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи, Ч VII т. I, 602, 603, 608—611. Balinski Starozytna Polska т. II стор. 1365 про Вінницю. Al. Jabłonowski. Źródła dziejowe т. VI стор. XXXVI.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи Ч VII т. I стор. 602, 611.

⁴⁾ Balinski, Starozytna Polska т. II стор. 1365.

давало населенню міста до порядкування значну частину адміністраційних справ і майже цілком судові справи. Виникає тут питання, чи настали після магдебурського права які-небудь зміни у виконанні тих обов'язків, які людність мала що-до Замку і зокрема у військовій повинності. На це можна дати цілком негативну відповідь. З привілеїв короля Сигізмунда III на запровадження магдебурського права в цілій низці міст: у Чигирині, Сальниці, Копайгороді, Уланові, Лисянці, Горохові та інших виходить, що навпаки уряд наданням магдебурського права містам мав на думці зміцнити бойові засоби в цих містах, як найліпше налагодити будівництво Замків у них і утримання їх. От що говорилося у привілеї, виданім Лисянці: „Ми дозволили на ґрунті нашім україннім названім Лисянка місто осадити людьми добрими і чесними. А щоб збільшити їх оборону і безпеку, доконечні в українній стороні, що лежить у сусідстві з неприятелями хреста святого і на самій дорозі їх, і щоби піднести їх значіння, ми надаємо їм магдебурське право . . . за те вони мають ставити палісаду і окружати себе стінами і баштами . . . а кожний із міщан має право заосмотрити ся рушницею доброю, двома фунтами пороху і копою куль; кожний же, що не заосмотрить ся або не схоче мати у себе висшеозначених предметів необхідних для постійної оборони города, буде підпадати карі, назначеній замковим нашим урядом“. В привілею виданім місту Горохову сказано: „Для ліпшого порядку в городі Горохові, а іменно для охорони й укріплення його . . . ми надаємо сьому городу магдебурське право . . . всі загалом міщане будуть обов'язані: воколо города вал в порядку висипати, високо його двигнути і дернем покрити: потім палісаду і башти укріпити; також огністрільне оружє—більшого й малого калібра, порох, кулі й все иньше, для оборони доконечне на свої сили й кошти, відповідно до наших вказівок—здобути; також греблю коло города направляти й одержувати по давному звичаю“¹⁾.

В Кам'янці, що користувався більше ніж інші міста широкими привілеями й раніш від них дістав магдебурське право, міщани повинні були постачати гарнізонів за свій рахунок дрова, світло, м'ясо й возити на Замок воду; вони зобов'язані були будувати, направляти й утримувати міські фортифікації, гавптвахти й т. и.²⁾: На підставі цих прикладів, з певністю можна сказати, що від наданого Вінниці 1640 р. магдебурського права виконання міщанами тих повинностей і обов'язків на користь Замку, що їх настановили привілеї і розпорядження за часів до 1640 р., жадних змін не зазнало. Через постійний безгрошовий стан державної скарбниці Речі Посполітої польський уряд не міг давати людності які-небудь полекші навіть у тих справах, що звичаєм та законами зв'язані були з фінансовими витратами.

1) Антонович В. Українські міста. Львів, Руська Історична Бібліотека, т. XXIV. стор. 339, 340.

2) Антонович В. Українські міста *ibid* стор. 350—351.

ВИСНОВОК.

Значіння Вінницького Замка для прилеглої до Вінниці округи. Роль Замка у розвитку Вінниці.

Вінницький Замок існував 400 років, з них 200 років на горі на Старому Місті і 200 років на острові р. Бога (на керіє).

Який же висновок ми можемо зробити про Вінницький Замок? Чи була яка користь від нього для населення? Ми бачили у відчетах ревізорів великі дефекти і в конструкції Замка, і в управі його: будівання стін було німецьке, що вимагало частого ремонту; не було відповідного будинку для ховання пороху; з його п'яти веж не можна було стріляти; мало було артилерії, всього три гармати, і коло них тільки два гармаші.

Але супроти всіх дефектів Замок відігравав значну роль в дійсній охороні населення. Вже лише те, що людність своїми зусиллями і ремонтувала і поновлювала його після всяких катастроф і руйнування, свідчить, що населення бачило в ньому гарантію свого захисту. Кожне село мало в Замку свою городню, де воно ховалося зі своїм майном у випадках наїзду Татар. Цінуючи його, воно виконувало цілу низку повинностей для його утримання,—виплачувало, так би мовити, страхову премію за гарантію забезпечення свого спокою і охорони.

Коло Замку купилося населення,—він являє собою кольонізаційну базу. Як доказ цього слід навести інтересну цитату з меморіяла барського старости Претвича про часи на Поділлі в 16. столітті. „Тих часів як Рів, Олчедаїв та Жван не були спустошені, багато людей сиділо коло тих замків; але потім підчас спустошень воєвода Волоський перегнав їх за Дністер й оселив у себе; а як постановлено Замок в Бару й стала та околиця залюднуватись, почали назад вертатись і ті, що перейшли у Волощину“¹⁾.

Замок у Вінниці мав таке значіння для краю як і Барський Замок, і коли населення в ній так побільшало, що йому стало тісно на Старому Місті й воно почало оселятись ще й за бурхливих часів на Новому Місті, на правім боці р. Бога, то це сталося в значній мірі через існування у Вінниці Замку.

¹⁾ Грушевський, Історія України—Руси, т. VII, стор. 20.

Інформаційний Огляд

дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі.

Видав Кабінет вивчення Поділля Вінницької Філії Всенародньої
Б-ки України при Українській Академії Наук.

Ч^о 2.

На 1. грудня 1926 року.

Ч^о 2.

„Україна мусить бути не тільки багатою, але й культурною“.

Заст. Нар. Ком. Осв. Я. Ряшко.
(З промови р. 1925 на 2. Сесії ВУЦВК'а)

1. Життя науково-краєзнавчих установ.

● Українська Академія Наук, згідно зі своїм Положенням, надала Філії право вживати спеціального *ex libris'a*, що символічно представляє наук. завдання, які УАН поклала на Філію. *Ex libris* артистично виконав відом. укр. художник—проф. М. Жук у стилі 16—17 ст. Побудовано його почасті на архітектурні, почасті на рослин. орнаменти. Наук. завдання в справі дослідження цілого Поділля виявляють: а) девіз латин. мовою: „Investigasse et descripsisse integram Podoliam sif pars operis nostri litterarum Ucrainensium“; *) б) символ давнього Поділля—сонце в оточенню авлгор. постатів (взято зі стародрука 16 ст. „Sarmatiae descriptio“) та в) опромінені в центрі малюнка—Мури (Вінниця), Кам'ян. твердиня й руїни Терезопольськ. замка.

● З огляду на виїзд із Вінниці голови Ради Філії І. Воробйова, на голову Ради Філії обрано голову Він. ОВК Ф. Маслюка. Укр. Акад. Наук листом з 22. листопада Ф. Маслюка на цій посаді затвердила.

● Ц. р. засновано Тульч. Краєзн. Т-во на статуті Кабін. виуч. Поділля. Фундатори—понад 20 місцев. робітн. освіти, Окрплану то що. Голова Т-ва—голова ОВК М. Голубятников, а відпов. секретар—кореспон. Кабін. виуч. Поділля Гр. Зельдович Т-во щільно зв'язане з Окрметодкомом, ОкрІНО та Окрпланом. Т-во брало участь в обліку місцевостей, що за постановою Уряду мають бути заповідниками. Найближче завдання Т-ва—утворення краєзн. Музею (ОВК має асигнувати на це 2000 крб., і облік та охорона пам'яток старовини. Т-во працює під загальн. керівництвом Каб. виуч. Поділля та Кам'ян. Наук. Т-ва і в тепер одним із найкращих окр. краєзн. т-в Поділля.

● За участю директора Філії В. Отамановського 20. XI. ц. р. відбулися організації збори Він. Район. Краєзн. Т-ва.

● За постап. РНК. з 31.-VIII.-1925 р. Філія одержув 1 об. прим. усіх видань УСРР а 9/IX 26 р. на неї поширено пост. РНК з 9/III-23 р. про безплатне листування. На підставі цього закона пересилаються безплатно адресовані на ім'я Він. Філії Всенар. Б-ки, а також від неї—пошт. відправлення вагою до 16 кгр.: листи (відкриті й закриті), бандеролі й пакунки з наук. матеріялами.

● При Він. с.-г. досвідн. станції має бути незабаром відкрито відділ пристосування та підвідділ садівництва, а її Контр.-Насін. Станцію включено вже до державн. мережі контр.-нас. станцій. Наслідки дворічн. праці станції: 1. дослідження всіх ґрунтів станції, 2. нівелювання, 3. облік досвідів та сортови-пробування. Директор станції Є. Юровський.

● У м. Межибожі (Проскуринщина) засновано район. краєзн. т-во з 22 учителів з О. Дядиком (с. Трибухівка) на чолі. Т-во вдалося по керівництво до Каб. виуч. Поділля.

● Улітку ц. р. у Немирові заходами Каб. виуч. Поділля через В. Нечая закладено район. краєзн. т-во. (Фундаторів 20, голова В. Нечай, секретар Л. Бойко). При т-ві є Євр. Секція.

● Под. Відділ Укрмета (у Вінниці) керує подільськ. мережею (коло 70 пунктів) і опрацьовує здобуті відомості, опубліковуючи це в друкованому на машинці (4—12 прим) „Бюлетені Под. Від. Укр. Мета“; з 1923 р. вийшло 89 вип. „Бюлетеня“.

● Кам'ян. Окр. Краєзн. Т-во (існувало від жовтня 1925 р.) у липні ц. р. перетворено на Окр. Краєзн. Комітет, що має тепер коло 300 членів. Правління—9 чл., півном—16 чл. (представн. районів). Головою—М. Андреев (Гол. Окр. Плян), заступники—проф. О. Красівський і проф. В. Гериневич.

*) „Внеском нашим до української науки нехай буде дослідження та описання цілого Поділля“.

● Кам'ян. Наук.-Досл. Катедра мала р. 1925/26 такі секції: а) мови (керовн. проф. І. Любарський, він же й керownik Катедри), б) Народ. Господарства (керовн. проф. В. Геринович), в) орган. та неорган. природи керовн. проф. Ол. Красівський); до них серед року додано було секції: г) прикладної ботаніки (керовн. проф. Ч. Гаморак). У наслідок роботи членів НДК надруковано й в у друку: 1) Ів. Любарського, проф.— „До словотворного питання нов. зак. Кам'янець-Под., 1926. р. 2) Ол. Мельника, проф.— „Суданська трава та її поживна вартість“. Кам'янець, 1926 р. 3) Бол. Гериновича, проф.— „Географія та її місце в системі наук“. 4) Ол. Красівського, проф.— „Геологічні досліди на Ольгопільщині в 1921 р.“ Кам'янець, 1926. р. 5) А. Неселовського— „Наймити та наймицьки на Поділля в XVIII ст.“ 6) А. Добуша, аспір.— „До харчового питання на Поділля“.

● У Кам'ян. Наук Т-ві 3. жовтня ц. р. відбулося засідання присвячене 40-літн. ювілею наук. праці акад. М. Грушевського. Проф. Ю. Сіцінський та Ю. Філь зачитали доповіді про праці ювілянта з історії України, зокрема з історії Поділля. 17 Х К. Кржемінський зачитав доповідь „Про овдоби селян. будинків на Кам'яниччині кольоров. розписами та рельєфами“, ілюструвавши їх значною кількістю малюнків і фотографій, що зробив підчас екскурсії з проф. Ю. Сіцінським у серпні-вересні ц. р.

II. Вивчення продукційних сил.

● Зав. навч. част. Тульч. Центр. Труд. Школи К. Соколів з дружиною К. Соколовою-Шепелівською працюють над утворенням гербарія Тульчинщини, до якого вже зібрано й визначено багато родів. Працю провадиться за допомогою Кам'ян. С.-Г. Інституту. Тульч. Окр. Краєзн. Т-во та Окр. Методком обіжником до всіх трудшкіл запропонували надсилати до цього гербарія гербаризовані рослини.

● Проф. В. Храневич закінчив статті: „Список *Lepidoptera* околиць Гайсина“ (за даними колекцій Л. Вінницького та В. Шафирова). 2. „Матеріали до *Microlepidoptera* Поділля“ (попередні дані на підставі власних спостережень та збірок). 3. Нові роди з *Macrolepidoptera* Поділля“, (що доповнюють опубліковані 1924 р. „Матеріали до лепідоптерофавни Поділля“—В. Храневича та Д. Богачького). 4. Опрацьовує й вивчає дані для роботи— „До біології *Chlorops taeniorus* Mqп“.

● Український Геолог. Комітет (у Києві) провадить від 1924 р. геол. зйїмання Наддністрижчини (керownik партії — геолог Р. Виржиковський) Р. р. 1921—23 геолог Р. Виржиковський, Р. Палій, Г. Буренін провадили вивчення фосфоритів з розвідкою родовищ (Вербка Мурована, Джурівка, Чер-

● На Проскурівщині краєзн. працю від 1925—26 р. провадять: Бюро Краєзнавства, краєзн. семінар та гурток при Педтехникумі під керовн. лекторів Л. Гаввого, П. Альбера та Г. Кронберга. Окрім метод. доповідів зачитано таку: „Сучасне життя с. Вовковинець на Проскурівщині“. Наслідки праці опубліковано буде в Бюлетені Технікума. Бюро краєзнавства виконує завдання Етногр. комісії ВУАН і в зв'язку з Кам'ян. Окр. Краєзн. Т-вом. Актуальним завданням є утворення район. краєзн. осередків та краєзн. музею в Проскуріві.

● Секрет. Він. Окр. Краєзн. Т-ва Дм. Шпанівський повідомляє, що його заходами у вересні ц. р. засновано район. бюро краєзн. Т-в в Дашеві, Липівці, Лінцях, Межиріві, Жмеринці, Літині, Тиврові, Калинівці, Воронівці, Красному та инш. Райбюро мають працювати на статуті та за орієнт. пляном, що їх склав Кабія. виуч. Поділля.

● 1. XI. ц. р. наук. консультанти Каб. виуч. Поділля на загальн. зборах Він. Секції Наук. Роб. зробили такі доповіді: а) О. Сав.-стіянов— „До характеристики сірих лісових суглинків Поділля“; б) проф. А. Ярошевич— „Птахівництво на Україні й на Поділлі“.

● Постановою Він. ОВК з 27/X ц. р. на клопотання Філії та Укр. Науки посаду вчен. бібліографа Каб. виуч. Поділля та зав. євр. від. Філії протягом 1926/27 бюдж. р. прийнято на утримання місцев. бюджету.

касівка, Ядава, Липчани, та инш.) Геолог Різниченко дослідив 1921 р. жорнові піскові Поділля та гідрологію допливів Ністри. Геолог О. Красівський переводив досліди сх. Поділля й розвідку Хошеватського родовища (на Гайсинщині) манганових руд. Року 1926. Р. Виржиковському пощастило відкрити пасмо рифів (товтрів) у долині р. Кам'янки (150 км. від Под. товтр.).

● Співр. Київськ. С.-Г. Музею Ю. Олександрович переводив дослідження кустарно-гончарної промисловости в с. Бубнівці (Тульчинсь.) („Пр. Пр.“)

● Проф. С. Гордецький виготовував до друку: „С.-г. досвідна справа на Поділлі“, (20 арк.) Зміст: 1. Історія с.-г. досвідн. справи на Под. 2. Програма та методика с.-г. досв. установ Поділля в минулому. 3. Висновки з наслідків діяльности с.-г. досв. установ Поділля. 4. Що дав здобутий досвід рільництву Поділля 5. Раціональна організація досв. справи на Поділлі. Праця обіймає 1886—1926 р. р., і її буде ілюстровано низкою діаграм, плянів діляньщ то що.

● У вересні ц. р. співробітник ВУАН і член Укр. Геолог. Комітету геолог Василенко переводив протягом 3 тижнів геолог. розвідку вздовж річок Тульчинщини.

● Могилів. ОЗУ за допом. С.-Госп. Наук. К-ту України влітку наст. року має перевести обслідування ґрунтів Могилівщини і вдалося до Под. Філії Цукротресту за фінансов. допомоги. Наслідком обслідування має бути: а) складення 3 кам карти ґрунтів, б) видання опису й визначення ґрунтів та нарису рослинності, в) утворення музею ґрунтів округи.

● Викладач Він. Євпедтехн. К. Бревкун досліджував біологію лускокрильців (*Lepidoptera*) і зібрав на терит. Він. окр. багато родів, з яких визначив і упорядкував т. часом 93; протягом 2-х років веде фенологічні спостереження.

● Зав. Под. Від. Укр. Мета проф. Л. Данилов р. р. 1916—18 опрацював матеріали спостережень Плотянськ. Досв. Станції за 21 рік існування її. Підготував до друку велику монографію (коло 300 стор. тексту та 100 ст. таблиць), що є справжньою енциклопедією про клімат півден. Поділля. На жаль цю працю й досі не надруковано.

● Він. Міко-Ентомологічний пункт Сортівничо-Насіннєвого Упр. Цукротресту існує при Він. Нас. Зав з 1923 р. і а) керує бороть-

бою зі шкідниками с.-г. на господарствах Сорт-Нас. Упр. на Поділля та сільгоспах Под. Філії Цукротр.; б) переводить науково-дослідчу працю над вивченням біології шкідників та хвороб і засобів боротьби з ними, головню шкідників та хвороб бурякового насієння; в) пляново вивчає ентомофауну та мікофлору Поділля. Досі зібрано колекції жуків до 800 родів, метеликів—до 300 родів, складено гербарія грибоків до 400 родів та складено гербарія квіткових рослин Поділля до 300 родів. В с.-г. музею при каюбі „Черв. Жовтень“ Пункт улаштував куточок боротьби зі шкідниками з біологічними колекціями шкідників та хвороб, з колекцією бур'янів Він. округи (100 родів) та їхнього насіння (до 80 родів).

● Він. Міко-Ентомологічному Пунктові пощастило знайти підчас аналізу озимої пшениці в серпні ц. р на стеблах по за піхвою листочків—червононьких личинок мушки—*Clidiplois equestris* Wagn, що утворювали на стеблах нарости. Згодом їх було виявлено на полі Він. Досвідн. Станції. Досі *Clidiplois equestris* у стежах Східньої Європи не було помічено. Зустрічається вона в Зах. Європі і мин. року зробила чимало шкоди в Польщі.

III. Передісторія, історія та революційна минувшина.

● Зав. Він. Іст. Парт. Відділу А. Ассельберг на основі газетн. збірок Філії, матеріалів Окрарка й спогадів свідків—складає хронолог. таблиці головн. подій на Поділлі 1917-21 р.—доби Лютнев. і Жовтнев. революції та військ. подій. Досі записано 124 події. Іст. Парт. студіює також Архів Под. Губ. Жандар. Упр. доби реакції 1905—08 рр.

● Заходами Тульч. Краван Т-ва і Каб. виуч. Под. та розпорядженням Укр. Археол. К-ту врятовано кам'яну кольону, що її збудував власник Тульчина гр. Потоцький на спомин про одвідини Тульчина р. 1787 королем Станіславом Августом. Останніми часами кольону було пофарбовано червоною фарбою і виписано на ній різні гасла, а недавно Тульч. Окрмісцгосп підчас перепланування міста хотів її зовсім зруйнувати.

● Заходами Каб. виуч. Поділля й з розпорядження Він. ОВК припинено руйнування в Браїлові муров. будівлі, що є частиною зовнішнього муру монастиря—замка (збудов. в 2 пол. 18 ст.) і має стрільниці та інші ознаки замк. будівництва. Жмер. РВК мав розібрати цю археол. пам'ятку на цеглу.

● У серпні ц. р. підчас розроблення кар'єру піску коло села Великі Мукші, відкопано гріб з великих кам'яних плит. Робітники знайшли: кістяки, трое горнят і 7 добре шліфованих кремінних клинців—сокирок. З цієї рідкої знахідки Кам'ян. Наук. Т-во врятувало й узяло до музею 2 горнятка з витисненим орнаментом подібним до рибачої луски та 4 сокирки.

● Член Кам'ян. Наук. Т-ва проф. Ю. Сіцинський минул. літа переводив дослідження слідів Трипільської культури на Кам'янецьчині по р. Збручу, Жванцю, Смотричу, Мукші й Тернаві і знайшов їх у 12 місцях.

● В серпні ц. р. член Археолог. Ком. УАН М. Рудинський в участю членів Кам'ян. Наук. Т-ва переводив розкопки трипільських майданчиків в с. Кадитвцях (7 км. від Кам'янця). Знахідки будівель з випаленої глини, черепки з розмального посуду, глиняні статуетки людей і тварин, кремінне знаряддя (одбивне й шліфоване), зернотерки та інші матеріали ввято до Києва й наслідки дослідження буде опубліковано.

● Аспірант Наук.-Досл. Катедри Історії України (у Києві) В. Кравченко написав на підставі акт. джерел рукописн. відділу Всенар. Бібл. України істор.-економ. розвідку „Господарство Ямпільськ. княча“.

● Наук. Консулт. Каб. виуч. Поділля І. Шипович передав до Кабінету наріжний камінь розміром 53 x 49 x 15 см. З вирізьбленого напису видно, що камінь було положено за Володислава IV. (1. пол. 17. ст.) підчас закладін у Мурах Він. Єзуїтськ. Костьола (де тепер Укр. Собор). Він же передав до Кабінету дві цеглини, що їх знайдено було, коли розбирали підмурка давн. Єзуїтськ. Колегії (де тепер буд. Центру-трудшколи) та ремонтували єзуїтськ. костьол. На одній з них (розм. 28 x 16 x 7 ст.) витиснено хреста з молотом і драбиною.

IV. Діячі Поділля.

● Постановою Він. ОВК з 24. III. ц. р. в ініціативи Каб. виуч. Поділля утворено при ОВК Комісію для увічнення пам'яті М. Коцюбинського (з Головою ОВК на чолі; заступн. голови Ф. Самутін, відпов. секрет. — В. Отамановський). Заходами комісії переведено таку працю: 1) 16. V. ц. р. впоряджено вечір-концерт на честь Коцюбинського, 2) спец. постановою ОВК взято під охорону домок у Вінниці, де народ. Коцюбинський й вирішено утворити на кол. садибі Коцюбинських міського сквера ім. М. Коцюбинського з насадженням типової фльори Поділля, (у сквері має бути пам'ятник письменникові); 3) включено на місцев. бюджет утримання Музея ім. Коцюбинського в його домику. Музей Укр. Наука віддала під охорон. керовн. Каб. виуч. Поділля. Завданням Музею є вивчення життя й творчості М. Коцюбинського та инш. визначн. Подолян; 4) запрошений до Вінниці відом. укр. художник проф. М. Жук після належного дослідження за допомогою брата письменника Х. Коцюбинського, виготовив 13 малюнків—будинків, місцевостей та инш. зв'язаних із життям письменника; 5) внесено клопотання до РНК про затвердження законод. порядком заходів для увічнення пам'яті М. Коцюбинського (переведення року 1929 Всеукр. святкування 65. річниці народження письменника та збудування у Вінниці пам'ятника йому то що). Постановою РНК з 3. VIII ц. р. це вже почасти задоволено 6) зібрано багато річей (метр книгу Він. Собору з записом про народж. М. Коцюбинського, фотографії та инш.) до Музею.

● Досліджуючи життя й діяльність відом. укр. композитора П. Ніщинського, Каб. виуч. Поділля: а) здобув від ОВК розпорядження про охорону в с. Ворошилівці його могили й надгробка, що вже руйнувалися, б) придбав фісгармонію П. Ніщинського, на якій скомпозовано відомі „Вечорниці“ (її передано буде до музею ім. Коцюбинського).

Нашу інформацію про це (під літ. „а“) в „Прол. Пр.“ передруковано в американській газ. „Укр. Голос“ з 27/X ц. р.

● Каб. виуч. Под. відряджував ц. літа до с. Хомутинець секретаря Він. Кравзн. Т-ва Ю. Колинчука для вивчення життя С. Руданського. Здобуто метр. книгу с. Хомутинець, де під 25/XII 1833 р. в запис про народження письменника. Книгу передано буде до Музею ім. Коцюбинського.

● Викладач Одеськ. ІНО Вол. Герасименко виготовував розвідку про С. Руданського, для якої використав чимало дос. недрукованих матеріалів. Зміст розвідки: а) перелік окремих збірок творів поета, б) література про С. Руданського. У В. Герасименка переховується кілька оригінальних документів, що стосуються до особи письменника

● Каб. виуч. Поділля видав дві листівки з малюнками: 1. „Будинок, де мешкав р. р. 1869—1873 письменник — Подолянин С. Руданський“ (у Ялті) і 2. „Тепер. стан могили

його на Массандр. цвинтарі“ (у Ялті). Обидві листівки були ц. літа у продажу в Ялті й Гурауфі. Завдяки заходам Кабінета, Українка добилась од Крим. Ком. Ох. Пам. Стар. охорони цих пам'яток. при чому на будинкові, де мешкав С. Руданський, (а принагідно й на будинкові, де мешкала Л. Українка в Ялті р. 1897—98) прибито буде меморіальні таблички з написами укр. та татар. мовою.

● Гурток Він. кооператорів на чолі з Іп. Зборовським та Дм. Літевичем узяв на себе впорядкування могили укр. письменника й кооператора Дм. Марковича похованого у Вінниці.

● Відряджена до с. Шереметки (3 кам. од Вінниці), Комісія Всеукр. Хірург. З'їзду зробила в листопаді ц. р. доповідь в Одеськ. Хірург. Т-ві про руйнування могили відом. хірурга М. Пірогова та будинка, де він прожив свої останні роки. Набальзамований труп зберігся однак добре. Піднесено клопотання про охорону могили. („Прол. Пр.“)

● 18. листопада до Вінниці прибув брат письменника Хома Коцюбинський, якого Комісія для увічнення пам'яті М. Коцюбинського обрала на керовника домиком-музеєм ім. М. Коцюбинського. Х. Коцюбинський на жаль ще згоди на керування Музеєм дати не міг, але ласк. взяв на себе ремонтно-реставраційну працю в домику й підготовчу працю що до відкриття Музею.

● За повідомленням батька відом. історика укр. мистецтва проф. кол. Кам'ян. У-ту Костя Шероцького похованого в с. Білоусівці на Гайс. (+13 IX. 1919) музейні речі й част. 6-ки небіжчика передано до Лавр. Музею в Києві; археолог. збірки, альбум фотографій, матеріали до різних виданих і ще недрукованих праць (коло 1½ пуди) в у батька дослідника, а також матеріали до життяпису. Недрук. праці небіжчика р. 1923. передано до Всеукр. Істор. Музею в Києві (м. ин. „Історія укр. мистецтва“ в 3 част.“), а частина переховувалась у Київськ. Наук. Т-ві, але там їх хтось використовував для власних праць. Бібліотека, картини, грав., деякі колекції залишились в Ленінграді в кол. помешк. небіжчика.

Надгробка на могили ще немає, але проєкт його К. Шероцький зробив собі за життя.

● У жовтні ц. р. у Тульчинщині закладено Філію Муз. Т-ва ім. М. Леонтовича. Найближче завдання Т-ва—створити капелю, що її базою буде Укр. Пед. Технікум.

● Викладач Кам'ян. ІНО Ю. Філь працює над дослідженням життя й творчості Подільського письменника Анатолія Свидницького. Виготовував до друку: „А. Свидницький, М. Поміловський та Лотоцький“, „Студентські роки А. Свидницького“.

● Член Етнограф. Комісії ВУАН С. Якимович на засіданні Комісії 27. X. ц. р. (у Києві) зачитав доповідь „Подорож до с. Шляхових Карчинців та м. Лятшчева на Поділлі (нові дані з остан. днів Кармалюка)“.

(„Пр. Пр.“)

V. Антропология та етнологія.

● Співроб. Кабін. Укр. Мистецтва УАН Н. Коцюбинська пройшла пішки 350 клм. по Тульчинщині та Могилівщині: а) збирала зразки нар. шиття, тканин, одяжі та змалювала розписи хат і зробила багато етнографічних спостережень (Гайсин, Тульчин, Томашпіль, Клембівка, Яруга, Могилів, Довгівці—Руданське, Кацмазів, Станіславчик, Жмеринка); б) змалювала багато „кряжів“ камінних та дерев'яних на старих цвинтарях пройдених сіл; в) оглянула цілу низку дерев, церков (укр. архіт.) зі старими бароковими іконостасами (між яких були й підписні); г) у с. Стіні збрала археолог. матеріял—черепки посуду трипільск. майданчика, зруйнованого 1921 р. Гоцюю, що був тоді на чолі учительск. курсів у цім селі; д) збрала матеріяли та зробила обміри до монограф. описання церкви с. Гнатівки (на Гайсинщ.)

● Учитель етнограф Гн. Танцюра (с. Зятківці на Гайс.) продовжує збирання фольклору. Досі записав 1736 пісень та багато инш. матеріялу.

● Член Кам'ян. Наук. Т-ва М. Недужа готує до друку повний корпус Подільск. приказок, прислів'їв та загадок. Вибрано вже з різних видань—коло 3000 приказок (прислів'їв) і коло 300 загадок. Вона ж збирала також відомості про літ. діяльність подільск. публіциста А. Богдан-Сокільського (1882—1914 р. р.).

● У серпні м. р. співробітники ВУАН. Е. Рудинська, М. Мушкатова, А. Носов і Н. Моценко робили на Кам'яниччині антропологічні та етнографічні дослідн.

● У червні ц. р. у Кам'янці був співробітник ВУАН. В. Камінський і збирав матеріяли до звичаєвого права.

VI. Єврейська культура та побут.

● У Євр. Академ. Біб-ці в Одесі переходиться (в рукопису) праця магістра Х. Гурлянда—стат.-істор. огляд Поділля та його лист автобіогр. змісту. За відомостями Б-ки в такж недруковані матеріяли М. Літинського що до культ. життя Євреїв Поділля.

● Філія одержала яко дар від Одеської Акад. Євр. Бібліотеки цінне видання: Літинський М. — „Койрос Подолия“ .נ. ליטנינסקי ב. „אֵיִשׁוּרֵי פְּדוּלָה אֵיִשׁוּרֵי פְּדוּלָה“ (гебр. мовою) Одеса, 1895.

VII. Науково-дослідна праця на Галицькому Поділлі.

Гал. Поділля й ціла Україна понесли тяжку втрату. У Львові вмер 6 жовтня 1926 року видатний етнограф акад. Вол. Гнатюк. Небіжчик поклав чимало праці на збирання етнограф. матеріялів м. ин. і на територ. Гал. Под. Він був приятел. М. Коцюбинськ. Нар. 9. V. 1871 р. на Гал. Под. (Буч. п.).

● Керovníк Кам'ян. Наук.-Досл. катедрою проф. І. Любарський опрацював такі питання: а) „Ступенування інтонацій у говірках Поділля“, б) „Поширення та нівелювання українських говірок на Поділлі“.

● Відомий діалектолог проф. Олена Курило в травні—червні ц. р. працювала на Могилівщині, Проскурівщині та Кам'яниччині, а в серпні—в околицях Гнівані (Він. окр.). Матеріяли діалектичні та фольклорні зібрані 24, 25 і 26 р. р. після опрацювання надруковано буде яко велику діалектологічну працю про подільск. говори. Шан. дослідниця закінчує за 4—5 міс. І збірник матеріялів („До характеристики под. лексикки“).

● Відом. дослідник нар. музики К. Квітка на Великдень ц. р. у м. Оваринцях та в с. Кивавці і с. Жеребилівці (Мог. окр.) студював великодні гри і записував мельодії великодн. співів. На підставі цього матеріялу склав програм для досліді весняних забав зах.-української молоді й за цим програмом збирав матеріяли на Могилівщині, Проскурівщ. та Кам'яничч. Записував нар. мельодії звязані з инш. сезонними обрядами.

● В. Рахинський збирає через студентів Він. Укр. Педтехнікума лексичні матеріяли в межах Він. Округи; оброблює питання про вплив особливостей місцевої мови на ортографічні помилки учнів місцевих шкіл.

● Викладач Кам'ян. ІНО Ю. Філь досліджує фольклор Поділля. Виготовував до друку: „Частушки на Поділлі“, „Народня мудрість у прикметах і закляттях на Поділлі й Волині“.

● Лектор* співів і скрипки Тульч. Педтехнікума Д. Клевчук зібрав і записав понад 250 нар. мельодій.

● Каб. виуч. Поділля звернувся до Він. Окр. Наросвіти й просив розпорядження—взяти до музею з старого євр. цвинтаря деякі надробки, що є цінними пам'ятками старовини та мистецтва й повинні підлягати охороні та вивченню.

● Співроб. Кабін. Укр. Мистецтва УАН Н. Коцюбинська зробила чимало „естампажів“ з надробків єврейск. цвинтарів Ладижина, Томашполя, Яруги й Могилева.

● На 1. з'їзді польських фізіографів, що скликала Краківська Академія Наук у січні 1924 р., для фізіограф. опрацювання територію теперішньої Польщі поділено на райони. Осередком для наук. досліджування Гал. Поділля, як одного з природн. підрайонів Сх. Галичини, визнано Львів. Як подано було в „Інф. Огляді“ ч. 1, українських дослідників Гал. Поділля об'єднує Фізіогр. Ком. Укр. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.

● Каб. ввуч. Поділля встановив зв'язок для співпраці з Фізіограф. Комісією та Матем.-Природн. Секцією Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові що до: а) складання „Bibliographia Podolica, б) участі дослідників Гал. Поділля у виданнях Каб. ввуч. Под., в) придбання для Філії літератури про Гал. Поділля, г) збирання матеріалів про перебування М. Коцюбинського на Гуцульщині.

VIII. Новини та знахідки.

● Комісія преміювання наук. праць при Укр. Науці Нар. Ком. Освіти преміювала праці проф. В. Храневича: „Сваві Поділля“, „Птахи Поділля“, „Минуле фавни Поділля“, „Нарис фавни Поділля“, що вийшли як 4., 5., 6., і 7. випуски „Енциклопедії Поділлязнавства“ у вид. Кабінета ввуч. Поділля.

● За літо ц. р. знайдено такі рослини, що для Він. окр. рідкі, а для дослідників природи цікаві. 1) *Menyanthes trifoliata* L.—Трифолія водяна. Між м. Вінницею та Калинівським залізн. мостом, праворуч залізниці, на мочаристій луці. Багато. (знайшов М. Білозір). 2) *Ranunculus lingua* L.—Жовтець-язикань. Тамже. (М. Білозір). 3) *Eriopactis palustris* Grontz.—Коручка болотна. Тамже, на сухіших місцях луки. (М. Білозір і Ю. Борисевич). 4) *Parnassia palustris* L.—Білозір мочарний. Тамже. Квітує від початку до кінця IX. м-ця. (Ю. Борисевич і М. Білозір). 5) *Plantago tamosa* Aschers.—Подорожник галузистий. Колія залізниці. Вінниця. (М. Білозір). 6) *Androsace septentrionalis* L.—Перелойка. (І. Шмальгавен). Тамже. (М. Білозір). 7) *Verbascum rhoeniceum* L.—Коров'як фіялковий. Вінниця. Колія залізниці Розгалуження до Казарм (Воєний городок). (находив Ю. Борисевич). 8) *Dianthus superbus* L.—Гвоздика пишна. Ліс „Кабачок“ за Вінницею. (Ю. Борисевич). 9) *Actaea cimicifuga* L.—Чернець високий. Знайдено 3 рослини в лісі „Дубина“ за Вінницею. (М. Білозір). 10) *Carlina acaulis* L. var. *caulescens* Lam.—Дев'ятисильник, або дев'ятисил. (Маковський Список раст. Под. губ.). Знайдено два рази в лісі Дубина за Вінницею. 1) в 1925 р. літом. (О. Данецька) 2) в 1926 р. літом (Ю. Борисевич). 11) *Succisa pratensis* Aschers. Маревник (нар. назва с. П'ятничани). Ліс „Кабачок“ за Вінницею. Багато. (М. Бі-

● Прибув на Україну відом. укр. географ дослідник Гал. Поділля проф. д-р Ст. Рудницький, автор окрім вел. розділів про Поділля в географії України також вел. розвідки „Знадоби до морфології Подільського сточища Дністра“. 310 ст. 8°. Львів. 1913.

лозір—Ю. Борисевич). 12) *Campanula rotundifolia* L.—Давоника круглолист. Тамже (М. Білозір). 13) *Aconitum Lycocotinum* L.—Борець жовтий. Ліс під м. Стрижавкою. Рідко. (С. Шостаківський і М. Білозір). 14) *Anemone silvestris* L.—Снігурка лісова. На скли р. Бога між Вінницею і Сабаровом (М. Б.). 15) *Inula ensifolia* L.—Дивосил мечелистий. Тамже (М. Б.) 16) *Aster Amellus* L.—Айстра волове-око. Тамже. (М. Б.). 17) *Sempervivum ruthenicum* Koch.—Доля. (Камінна троянда). Тамже (М. Б.). 18) *Valeriana officinalis* L. var. *alternifolia* Ledeb.—Овер'ян округловий. Вохке місце лісу за Старим містом—Вінниця. (М. Б.). 19) *Veronica frederifolia* L.—Вероніка площелеста. Лівий схил Бога. Вінниця. (між корчами—багато. М. Б.). 20) *Aphiolepos vulgatum* L.—Папороть-уживник. Ліс „Дубина“. Вінниця (М. Б.). 21) *Scorzonera humilis* L.—Уживник ланцетелистий. Ліс „Сосонка“ над р. Десною. На вохкій луці. (М. Б.). 22) *Alium ursinum* L.—Часник ведмежий. Левурда. П'ятничанський ліс, за Вінницею. Уперше спостережено весною 23 р. (М. Б.)

● Цими днями має вийти 1. число Бюлетеня Тульч. Окр. Плана.

● Вийшли в друку видання Каб. ввуч. Поділля: вип. 8. В. Отамановський — „Кравознавство на Поділлі“ з додатком програмово-інструкц. матеріалів, вип. 9.—„Звідолення Він. Філії Всен. Б-ки та Каб. ввуч. Поділля“ та вип. 10.—М. Білінський — „Вінницький Замок“.

● Співр. Київськ. С.-Г. Музею Ю. Олександрович відшукав у с. Бубнівці (Тульч.) свідка кріпацтва 108 літнього гончара Андрія Гончара, а також приладдя, якими поміщик катував кріпаків. Ці приладдя — „дибки“, „дибки“, „гусак“ та „куна“ передано до музею Революції. („Пр. Пр.“)

IX. Bibliographia Podolica.

● Наш наук. консулт. М. Білінський з нагоди 150 ліття (1776—1926) укр. преси готує до друку істор.-бібліограф. розвідку „Преса Поділля“, що міститиме фотографії найвидатн. подільск. органів та бібліограф. покажчика преси Поділля майже за ціле століття.

● Проф. д-р Ст. Рудницький ласк. повідомив про свою найновішу працю про Поділля „Die podolische Platte“ в *Penek's Festband*. Штутгарт. 1918.

● Шап. авторі ласк. надіслали до Бібліограф. Секції Каб. ввуч. Поділля такі праці: 1) проф. Н. Безбородько — „Кристал. породи окрестн. Вінниці“, Київ 1926. 2) Р. Вержиковський — „Геолог. путей. по Зап. Подолии“, — Київ, 1926. 3) Герасименко В. — „Кармалюк в укр. нар. пісні“, Одеса 1926.

● З доручення Каб. ввуч. Поділля кол. співроб. Філії Оксана Сербина склала бібліограф. покажчика под. часописів до 1917 р. що є в Ленінгр. Публ. Біб.

● Наш консультант І. Шипович передав для бібліографізації книгу-ушкіж, що є сучасн. передруком декрета задворного асесорського коронного суду з 11. жовтня 1790 р. в позові між м. Вінницею та кн. Ст. Понятовським і инш. Книга (17×25,5 см.) без титульн. сторінки, має 1—243 стор., друковано її в 2 шпальті—польський текст оригіналу та рос. переклад. Декрет містить цікаві матеріали до історії та устрою Він. міщ. громади 16-18 ст. і з деякими одміними стверджує оскаржену міщанами постанову короля комісарів з 14. липня 1788 р. (у виконання декрета задв. асес. корон. суду з 11. січня 1787 р.), яка є у Київськ. Центр. Арх. яко кн. ч. 5182.

Історія передруку така. Яких 20—25 років тому І. Шипович одшукав у Він. Міськ. Архіві оригінал декрета й в доручення голови Думи М. Оводова замовив директ. Київськ. Центр. Архіва І. Каманіну надрукувати його в двох контекстах у 1000 пр. за 1000 крб., давши кільккасот карб. завдатку. Згодом І. Каманін надіслав 1 пр. книги на вайрець і вимагав решту грошей, але М. Оводов просив додати до книги коротку історію Вінниці. І. Каманін згодився, але через хворість цього не виконав і наклад окрім 1 пр. у світ не вийшов. Оригінал декрета І. Каманін не повернув. У Філії є зараз рос. переклад декрета засвідчений Він. Міськ. Управою.

(Подав В. Отамановський).

● 10 квітня ц. р. вийшов бюлетень Тульч. ОВК ч. 16, в якому є м. ин. такі статті: 2. „Стан спожив. кооперації Тульч. окр. на 1-Х 1925 р.“, 3. „Орендна політика в мляновій промисловості округи“, 5. „Кон'юктурний огляд господарства Тульчинщини“. (I. 1. Метеорол. умови, 2. Ринковий обіг селянськ. господарств, 3. Хлібоваготівля, 4. Хлібні ціни. II. 1. Загальний рівень цін на ринку, 2. Торговельн. обіг. III. Виробництво пром. закладів. IV. 1. Кредит, 2. Ощадна справа). 6. „Висновки з господ. кон'юктури Тульч. Окр.“.

● У журналі „*Minerva-Zeitschrift für die gelehrte Welt*“ Heft 4, за серпень ц. р. надруковано вел. статтю про діяльність Каб. вучч. Поділля: Valentin Otamanowskyj—„Der gegenwärtige Stand der Gebietserforschung Podoliens“. (Берлін, 1926).

● Бібліогр. Секц. Каб. вучч. Поділля надрукувала й надіслала 2 закладки про допомогу до всіх наук. установ, краєзн. організацій, дослідників Поділля та инш. осіб: а) у справі складання бібліографії Поділля, 1. том якої має вийти наступн. року; б) про термінове надіслання матеріалів до розвідки „Історія преси Поділля“.

● Член Кам'ян. Наук. т-ва М. Недужа працює над складенням бібліограф. покажчика Подільськ. фольклору, координуючи працю з Бібліогр. Секцією Каб. вучч. Поділля.

● Протягом 1925-26 р. р. Філія докомплектувала й упорядковувала п'відділ Преси Поділля, що обіймає тепер 167 назов (прибл. 10250 окр. чисел) майже за ціле століття (1839—1926).

● Вийшло з друку Ч 1—2 „Бюлетеня Він. Окр. Статист. Бюра“ за 1926 рік. Зміст: 1. Територія та населення Вінокруги після районування 1925 р.; 2. Природний рух населення Вінокруги в 1924 і 1925 роках; 3. Облік дрібної та кустарно-ремісн. промисловости Вінокруги; 4. Ярмарки Вінокруги; 5. 1924-25 с.-г. рік; 6. Підсумки весн. „опиту 1926 року“.

● Проф. А. Ярошевич узня на себе ласк. складення спец. бібліографії переважно з економіки Поділля і надіслав велик. бібліогр. покажчика.

● Бібліограф. гурток для складення життєписів діячів Поділля, що був завмер після від'їзду голови проф. А. Ярошевича й секретаря М. Біліського, почав тепер енергійно працювати за діяльною участю Дм. Літєвича й Іп. Зборовського.

● Проф. В. Герннович надрукував такі праці про Поділля: „Провідник по Поділлі“—Вінниця 1920. — „Кам'яничина“—Кам'янець—1926. „Клімат Кам'яничини“—„Черв. Правда“. Кам'янець 1921. „Про яри Поділля“—„Червона Правда“—Кам'янець 1921. „Фосфорити на Поділлі“—„Червона Правда“—Кам'янець 1921. „Знахідка неолітичної людини в с. Вел. Мукші Китайгор. р. Кам'ян. окр.“ (дано до збір. ВУАН). „Корисні копалини Поділля“—календар Господароюзу. Кам'янець 1923. і окремі уступи в Нарсі Екон. Геогр. України ч. I і II. Кам'янець 1921 і „Географія України“. Вінниця 1922.

X. Miscellanea.

● Протягом 2 півріччя ц. р. Він. Музей набув на Могилівщині цінну збірку гончарськ. посуду в побутовими веверунками. Зав. муз. оглянув 90 молит. домів і вилучив до Музею збірки: а) ікон 16—18 ст., б) под. килимів, в) рукописн. євангелій та инш.

● На складі Гніванськ. гранітов. каменярні є ванна вирізьблена з сфідіан. брили гнів. граніту. Каб. вучч. Под. порушив клопотання про передачу її яко мистецько виробничий шедевр гніванськ. каменя-рарізбара до Він. Музею.

● Абітурієнти Гайснн. Педтехнікума за орієнтац. пляном реком. Каб. вучч. Поділля перевели влітку ц. р. яко краєзнавчу практику обслідування с. Гнатівців (Гайс. р.). Наслідки праці: план села, альбом характерн. рослин, альбом малюнків (краєвиди села та инш.), записано текст і музику Купальськ. пісень та місцевий варіант пісні про Кармалюка.

● Завдяки заходам Він. Секції Наук. Роб., восени ц. р. до Вінниці переведено в с. Сутисок С.-Госп. Технікум.

● Учасники 2. Воесоюзн. З'їзду Геологів (у Києві) відбули 7.—14. жовтня б. р. екскурсію на Поділля. Під керівн. проф. М. Безбородька екскурсанти перевели огляд кристалічних пород у Вінниці та її околицях до с. Сабарова. Потім під керівн. геолога Р. Виржиковського одвідали околиці Могилева, пройшли пішки цікаву долину Немії до м. Озаринець оглядаючи по дорозі сліди пустель польодовикової доби, пройшли чудові відслонення Лядави й оглянули Вербецьку фосфоритову копальню, найбагатшу й найкраще влаштовану на Поділлі. 13. X екскурсія прибула до Кам'янця, що є класичне місце для вивчення силюру (вапняки з фавною), надзвичайних явищ ерозії (долина Сморича, Турецький міст, Старе місто), а 14. одвідала чарівну долину Мукші в Приворотті в товтрах та її відслонення.

● Під керівн. лект. Він. Укр. Пед. Технікума Є. Троцюка 1923—25 р. р. студенти зібрали матеріали про життя М. Коцюбинського у Вінниці, які надіслано акад. С. Ефремову, а 1925—26 р. р.—зібрали коло 100 пісень і легенд (рев. життя, Калинівське чудо, Сафатова долина).

● Укр. Академія Наук вдалася в клопотанням до Він. Миськ. Ради і просила дати допомогу Директоріві Філії В. Отамановському для закінчення наук. праці на підставі акт. джерел Київськ. Арх. Старов. Актів— „Вінницька міщанська громаданімецьк. права“. Клопотання енергійно підтримала Він. Секція НР і Рада Філії; його розглянула секція Нар. Освіти Він Миськ. Ради 6. XI ц. р. і постановила вдатися до Превидії М. Ради по асигнування необхідних коштів.

● Щоб заохотити культ. працівників села до краєзн. праці, Каб. виуч. Поділля звернувся до Він. Окр. Нар. Освіти в клопо-

танням про фінанс. допомогу для переведення в округі конкурсу на найкраще описання сучасн. села. Наросвіта постановою з 7. X. ц. р. асигнувала 175 крб. на 3 премії (100 крб., 50 крб. і 25 крб.) та 75 крб. на друкування програму описання села, а також визнала за потрібне перевести спеціальне обслідув. і описання с. Головчинець та с. Хомутинець (батьківщина Кармалюка та Руданського), але на жаль за вичерпанням кредитів мин. р. Інсп. Н. О. відклала переведення конкурсу на початок 1926/27 бюдж. р. Каб. виуч. Поділля гадав за допомогою Інсп. Нар. Освіти інших округ та за співучастю Кам'ян. Наук. Т-ва перевести одночасно конкурсу у 4 інших округах Поділля.

● Філія надіслала на виставку підчас Міжнарод. Конгресу бібліотекарів і друзів книги (у Празі 28. VI—3. VII ц. р.) 10 експонатів—фотографії своєї бібліотеки та 7 випусків видавн. Каб. виуч. Под. Через брак коштів Філія іншим способом участі в Конгресі не брала.

● Він. Окр. Метод. Ком. постановою з 27. X. 1926 р. рекомендував плакат Каб. виуч. Поділля. „Опис Вінницької округи“ для вжитку по всіх культ.-освітніх установах округи. Також Окр. Комісія в справі українізації при Він. ОВК 15. XI. ц. р. рекомендувала плакат для поглибленої українізації.

● У вересні ц. р. Він. Музей придбав од відомого етнографа І. Зборовського велику й цінну збірку (1200 предм.), в якій є 700 писанок та коло 500 різних вишивок зібраних переважно на півдні Поділля.

● У с. Дмитрашківці Пісч. р. на Тульч. є скела, на якій невідомою мовою вирізблено напис з хрестом під ним. За переказами під скелею був льох тепер засипаний.

● **НОВИНА ЗА ОСТАННІ ГОДИНИ.** На розпорядження РНК з 18. X Нар. Ком. Освіти 17. XI ц. р. дав остаточний висновок, що р. 1929 збудувати пам'ятник М. Коцюбинському необхідно у Вінниці, бо Всеукраїнське святкування 65. річнниці з дня народження письменника звязане з Вінницею. Одночасно НКО звернув увагу на необхідність узяти під охорону будинок М. Коцюбинського у Чернігові та упорядкувати його могилу в Чернігові й поставити на ній відпов. надгробок.

Збирання пожертв на збудування у Вінниці пам'ятника переводитиме Центр. Комісія з двома підкомісіями—при Він. ОВК та Черніг. ОВК.

Кабінет виучування Поділля складає щиру подяку всім дослідникам, що подали відомості за свою працю й усім дописувачам, а зокрема проф. Ю. Сідінському (Кам'янець) та Г. Зельдовичу (Тульчин), що подали краєзн. огляди відпов. округ.

„Інформаційний Огляд“ ч. 3. вміщено буде в вип. ч. 12. Просимо заздалегідь надсилати матеріали (адреса: м. Вінниця, Мури).

Зредагували { Вал. Отамановський
Леонід Тимошенко.

:: ВИДАННЯ КАБІНЕТА ВИУЧУВАННЯ ПОДІЛЛЯ ::
ВІННИЦЬКОЇ ФІЛІЇ ВСЕНАРОДНЬОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ПРИ УАН.

1. Проф. П. Данилов. „Клімат Поділля“ (наклад розійшовся).
2. Ол. Савостіянов. „Дика рослинність Поділля“ (наклад розійшовся).
3. Арк. Зекцер. „1905. рік на Поділлі“ (наклад розійшовся).
4. Проф. В. ҂раневич. „Ссавці Поділля“. З ілюстраціями (наклад розійшовся). 60 коп.
5. Проф. В. ҂раневич. „Птахи Поділля“ (наклад розійшовся). 1 крб.
6. Проф. В. ҂раневич. „Минуле фавни Поділля“ (наклад розійшовся). 50 коп.
7. Його-ж „Нарис фавни Поділля“. З ілюстраціями та додатком фавністичної карти (у продажу). 1 крб. 60 к.

Примітка: Вип. 1, 4, 5, 6 та 7 премійовано на Всеукр. конкурсах рр. 1925 та 1926.

8. В. Отамановський „Краєзнавство на Поділлі“. З додатком інстр.-програмових матеріалів для краезн. т-в. Ціна 30 коп.

9. Звідомлення Він. Філії Всенародньої Б-ки України та Кабінета виучування Поділля з 1/Х-25 р. до 1/Х-26 р. Ціна 10 коп.

10. Колективна праця „Опис Вінницької округи“ - Великий плакат з картою Він. округи нового районування. Ціна 60 коп. (у продажу).

Зміст: 1. Географ. положення та поверхня. 2. Минуле Він. округи та м. Вінниці. 3. Клімат Він. округи. 4. Обводнення Він. округи. 5. Геологія та мінер. багатства Він. округи. 6. Ґрунти Він. округи. 7. Дика рослинність Він. округи. 8. Фавна Він. округи. 9. Територія та населення Він. округи. 10. Нар. Освіта. 11. С.-Господарство. 12. Промисловість. 13. Торґівля та кооперація. 14. Пошта й телеграф. 15. Фінанси та бюджет. 16. Висновки.— Вивчаймо свою Округу!

Він. Окрметодком рекомендує „Опис Він. округи“ для вжитку всіх культ.-освітніх установ Він. Округи, а Окркомісія в справі українізації при Він. ОВК рекомендує плакат для поглиблення українізації.

У д р у к у:

11. Проф. Ю. Сіцінський. „Нариси з історії Поділля. Част. 1.—Передісторія Поділля“. З ілюстраціями та археолог. картою Поділля.

12. Проф. С. Городецький. „Сільське господарство на Поділлі“ ч. 1 (до світ. війни).—Накладом Він. Окрпляну.

Пільги постійним передплатникам.

З огляду на невеликі наклади, наші видання здебільшого вичерпуються не дійшовши до периферії. Тому рекомендуємо Краєзнавч. Т-вам, школам та зацікавленим установам і особам вписуватися в постійні передплатники на комплект дальших випусків (починаючи з вип. 7), надіславши (на 1 комплект) завдатку 2 крб. на біж. рахунок Філії Ч. 443 до Українбанку (у Вінниці) й точну поштову адресу. Завдаток цей зараховано буде в останню виплату.

Кабінет виучування Поділля Він. Філії Всенародньої Бібліотеки України при УАН просить наукові й науково-краєзнавчі установи та редакції часописів надсилати свої теперішні й давніші видання, та органи в обмін на видання Філії.

Ціна 60 коп.